

DLUHY DOMÁCNOSTÍ V MĚSTEČKU DAŠICÍCH V LETECH 1550–1700¹⁾

Tereza SIGLOVÁ

Ekonomické chování venkovského obyvatelstva bylo historiky dlouho přehlíženo, a to i přestože se právě v tomto prostoru odehrávala naprostá většina ekonomické činnosti v raně novověké Evropě. Venkovská společnost byla dlouho vnímána jako finančně nehybná; řada historiků vesnické obyvatelstvo živící se především zemědělstvím vykreslovala jako lidi, kteří byli donuceni k půjčování si jako k poslední možnosti, a to hlavně z toho důvodu, aby překonali spotřební krize a ne aby investovali do produkce.²⁾ Při absenci účetních dokladů je velmi obtížné proniknout do hospodaření domácností, jehož součástí bylo také poskytování půjček a půjčování si. Jsme přitom odkázáni na nepřiliš četné nepřímé prameny, kterými jsou v prostředí pardubického sirotčí knihy zachycující pasivní dluhy a aktivní pohledávky po smrti hospodářů a dalších osob.

U domácností hospodářů v prostředí městeček můžeme sledovat úroveň kontakty, které je pojily jak s městským, tak i venkovským prostředím. Pro městečka máme k dispozici často více písemných pramenů vzniklých z činnosti patrimoniální i městské správy. Jedním z center východní části panství bylo také poddanské městečko Dašice. Podle soupisu podle víry zde roku 1651 žilo 344 osob bez dětí předzповědního věku.³⁾ Městečko

1) Tento text byl vytvořen díky podpoře grantu GA ČR „Úvěr a zadlužení obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století“, reg. č. 13–14506P.

2) Sheilagh OGILVIE – Markus KÜPKER – Janine MAEGRAITH, *Household Debt in Early Modern Germany: Evidence from Personal Inventories*, The Journal of Economic History 72, 2012, s. 134–167, zde s. 134n. Přehled o stavu bádání i pro mladší časová období podává Claire LEMERCIER – Claire ZALC, *For a New Approach to Credit Relations in Modern History*, Annales HSS 67, 2012, č. 4, s. 663–691. V našem prostředí se problematikou úvěru v nedávné době zabýval Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČCH 99, 2001, s. 59–83, kde je uvedena i další literatura.

3) Lenka MATUŠÍKOVÁ – Alena PAZDEROVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Chrudimsko*, II, Praha 2001, s. 719–727.

se nacházelo v nejúrodnější části dominia a mělo částečně zemědělský charakter, zároveň zde byla zastoupena základní i některá specializovaná řemesla. Dašice kromě toho ležely v západním výběžku oblasti plátenické výroby, která získávala postupně na významu.⁴⁾ Hospodářský význam Dašic byl dán také existencí některých vrchnostenských režijních podniků. Od 1. poloviny 16. století zde existoval pivovar a také nájemní mlýn. V okolí se rozprostíraly rybníky a rozsáhlé lesy.

Městečko bylo střediskem místního trhu, kde docházelo ke směně zemědělských produktů za řemeslné výrobky. Přebytky z místního trhu dodávali kupci na oblastní trhy, jednalo se zejména o zemědělské produkty nebo např. i o textilní polotovary, a dováželi to, čeho se na místním trhu nedostávalo.⁵⁾ V Dašicích se pravidelně konaly výroční trhy. Ve 30. letech 17. století městečko získalo právo konat celkem tři výroční trhy. Navíc se zde měl každoročně konat také trh na vlnu a čtyři trhy na dobytek.⁶⁾

O hospodaření obce toho ze sledovaného období příliš nevíme, neboť obecní účty se pro tuto lokalitu dochovaly od 1. poloviny 80. let 17. století.⁷⁾ S hospodařením obce často velmi úzce souviselo hospodaření domácností a jednotlivců. Při neexistenci nějakých osobních záznamů či účtů se musíme spolehnout na jiné prameny, jakými jsou např. *sirotčí knihy*, které přinášejí kromě soupisů pohledávek a dluhů zemřelých hospodářů a dalších osob také mnoho dalších informací o sirotčích rodinách.

V sirotčích knihách nejsou záznamy zpravidla nijak rozděleny a následují za sebou pro všechny vesnice a městečka na panství tak, jak byly přepisovány do knih. Výjimečně je jedné lokalitě v knize vyčleněn určitý počet listů a zápisy z jednoho místa pak následují chronologicky za sebou. Zápisu vždy předchází nadpis se jménem místa, kterého se týká. Záznam zpravidla začíná jménem zemřelého, případně je uvedeno i datum, kdy

4) Eduard MAUR, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, AUC-Philosophica et Historica 3, 1972, s. 9–80, s. 15.

5) Petr VOREL, *Města jako sídla feudálních vrchností*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Česká města v 16.–18. století*, Praha 1991, s. 121–135, zde s. 126n; k Dašicím blíže Tereza SIGLOVÁ, *Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618*, Východočeský sborník historický 11, 2002, s. 3–40; TÁŽ, *Svatební smlouvy a manželství na příkladu městečka Dašic v letech 1563–1652*, in: „Oznamuje se láskám našim“... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí, Pardubice 2007, s. 27–45.

6) T. SIGLOVÁ, „Soudové zisku nenesou“. *Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011, s. 67.

7) Státní okresní archiv (SOKA) Pardubice, Archiv města (AM) Dašice, kn. č. D1–29 (1683–1728).

dotyčný zesnul. Pokud nezemřel přirozenou cestou, je zachycen způsob smrti, např. „*utonul*“, „*byl zabit*“, „*hrdlo sobě podřezal*“. Poté následují jména jeho dětí, u kterých je odlišeno, z kolikátého manželství pocházejí, a jméno matky.⁸⁾ Pokud byla žena v době, kdy manžel zemřel, těhotná, najdeme zde také jméno dítěte, které se narodilo jako pohrobek, „*na sirobu*“.

V nadpoloviční většině zápisů jsou poté zapsána poslední pořízení nebožtíků, která mohou být velmi jednoduchá, ale jindy jejich zápis může zabrat několik stran. U více než třetiny zápisů následují soupisy svršků, tj. neúplného vybavení domácnosti. Dále byly sepsány dluhy, které zemřelý dlužil i kterých byl věřitelem. V soupisech bylo uvedeno jméno dlužníka nebo věřitele, u cizích i bydliště, dlužná částka a rok, kdy byla splacena. U otců, kteří byli v době úmrtí v čele domácností, zápis zpravidla obsahuje také informaci o tom, komu byl grunt prodán, za jakou cenu, jak velký byl závdavek a dlouhodobé splátky. Někdy byla vypočítána i částka, která na sirotky připadne.⁹⁾ Nefunkční nebo neplatné zápisy byly škrtnuty.

Zápisy k jedné sirotčí domácnosti obsahují záznamy z více časových rovin, neboť jsou doplněny množstvím pozdějších přípisků. U jmen dětí se často objevuje „+“ jako značka pro úmrtí, někdy s dodatkem neženatý, nevdaná, nezletilá, bez dědiců, případně poznámky o jejich osudu. Další přípisky se vztahují k prodeji usedlosti. Do knih býval zapisován průběh jejího splacení. Dále zde můžeme najít soupis odprodaných svršků a také záznamy o placení nájmu z pronajatých krav. Zachyceno bývá také vyplácení částek jednotlivým sirotkům, případně jejich pozůstalým. U sirotků-žen byly podíly často vypláceny jejich manželům, případně dětem. Pokud některý sirotek nebo matka zemřeli, mohlo být k zápisu vydání připojeno, komu odkázali svůj podíl či další majetek. Toto velké množství přípisků často zabírá všechnen volný prostor kolem samotného sirotčího zápisu.

V sirotčích knihách jsem našla pro léta 1550–1700 celkem 395 zápisů týkajících se vyřizování pozůstalostí po zemřelých v Dašicích. V naprosté většině se jedná o usedlé obyvatelstvo, kdy po úmrtí hospodáře docházelo k převodu, resp. prodeji usedlosti. Usedlost vlastnilo v době úmrtí 304 zemřelých. V těchto případech bylo v sirotčí knize zpravidla evidováno splacení usedlosti novým kupcem a také vyplácení podílů jednotlivým dědicům. Z osob, které v době úmrtí nedržely usedlost, se nejčastěji jednalo

8) T. SIGLOVÁ, *Sirotci a vdovy*, s. 4.

9) *Tamtéž*, s. 5.

o podruhy či podruhyně a výměnkáře.¹⁰⁾ U dalších není určeno, do jaké skupiny obyvatelstva bychom je měli zařadit. Mohlo se jednat o osamělé jedince, kteří odkazovali svůj většinou skrovný majetek, nejčastěji podíl po otci, svršky nebo pohledávky.¹¹⁾ Také jsou zde zachyceny ženy s dětmi, které by nejspíše také patřily mezi výměnkářky či podruhyně.¹²⁾ Několikrát kšaftovala vdova, která asi zemřela nedlouho po smrti svého manžela.¹³⁾

Úmrtím otce docházelo k řadě změn, které se odrazily v zápisech sirotčích knih. Probíhalo dědické řízení, rozdělení majetku mezi pozůstalé, zaopatření dětí a vdovy. Byl určen nastupující hospodář a většinou byla usedlost brzy po smrti otce prodána. Kupcem usedlosti se mohl stát jeden ze sirotků, nějaký další příbuzný, nový manžel vdovy nebo cizí osoba. Smrt otce a zároveň hospodáře s sebou nesla nebezpečí narušení kontinuity rodinné držby a dědické poslušnosti. Je ale zajímavé, že po úmrtí otce mohlo následovat období, kdy poměry na usedlosti zůstaly nezměněné a na usedlosti hospodařila vdova na tzv. vdovské stolici. Toto mezidobí předtím, než byla usedlost prodána novému majiteli, se mohlo protáhnout i na několik let.

Dašice patřily do oblasti s českým systémem rovných dílů, kdy manželka a děti dědily stejně vysoké částky a v případě úmrtí jednoho sirotka připadl jeho díl opět rovným dílem ostatním. Pokud po sobě zemřelý otec nebo matka nezanechali testament, byl jejich majetek rozdělen na stejné díly všem dětem. Dělení majetku mohlo být upraveno závětí, tzv. „posledním porizením“, „kšaftem“ nebo „poručenstvím“. ¹⁴⁾ Dašičtí sousedé měli od

10) K pestrému složení této sociální skupiny E. MAUR, *Populační vývoj*, s. 41n.

11) Státní oblastní archiv (SOA) Zámorsk, Velkostatek Pardubice (Vs Pardubice), kn. č. 319, fol. 130v–131r, Dorota Kulhánka; kn. č. 320, fol. 766v, Anna Hraníčková; kn. č. 320, fol. 273v, Jan Březina syn nebožtíka Jiříka Kycle; kn. č. 320, fol. 818r, Pavel syn nebožtíka Pavla Vrabce z Babína „*nejsouc ženatý umřel*“; kn. č. 321, fol. 237v, Matěj syn nebožtíka Vavřince Stanislava; kn. č. 322, fol. 30r, Jakub syn nebožtíka Martina Dědka; kn. č. 321, fol. 832v, velký majetek přesahující 300 kop nashromáždil Adam Písarů, který zemřel a „*nezůstalo po něm žádného*“.

12) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 319, fol. 130v–131r, Dorota Kulhánka; kn. č. 319, fol. 159v–160r, Dorota Cardva; kn. č. 320, fol. 568r, Mandalena Trubková; kn. č. 321, fol. 388r, Lidmila Jakubcová.

13) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 319, fol. 237r, Kateřina Jakuba Josefa; kn. č. 320, fol. 521v, Kateřina Urbanová; kn. č. 321, fol. 343v, Anna Hubková.

14) E. MAUR, *Das Bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert*, Historická demografie 20, 1998, s. 104–105;

roku 1513 stejně jako poddaní z Prachovic, Platěnic, Hedčan, Moravan a Kostěnic právo odkazovat movitý i nemovitý majetek komukoliv, ale pod podmínkou, že dotyčná osoba bude sídlit na zděděném majetku.¹⁵⁾ Do dědického řízení mohli zasáhnout i sami dědicové, pokud nebyli spokojeni s majetkem jim odkázaným. Pokud některý z nich nesouhlasil se zněním kšaftu, mohl si vzít několikatydenní lhůtu a následně měl oznámit důvody nesouhlasu tak, aby mezi příbuznými mohlo dojít k dohodě. Spory o dědictví měli řešit konšelé, a pokud by ani poté nedošlo k dohodě mezi dědici, měly být tyto případy postoupeny vrchnosti.¹⁶⁾ Tyto dohody („porovnání“) mezi dědici zemřelého bývají do sirotčích knih také poznamenány.¹⁷⁾

Předpokladem správného rozdělení majetku mezi dědice bylo zhodnocení stavu hospodářství, stanovení přebytkového vybavení usedlosti a zjištění aktiv zemřelého hospodáře a pasiv váznoucích na statku. Seznamy pohledávek a dluhů mohly být zachyceny v posledním pořízení zemřelého či byly zaznamenány v rámci pozůstalostního řízení, kdy byl sepsán movitý a nemovitý majetek zemřelého. Povinností konšelů bylo zjistit všechna aktiva a především pasiva, aby se mohl stanovit celkový majetek a hospodářský stav usedlosti a určit podíly sirotků. Bylo také nutné pátrat po odkazech příbuzných či skoupených penězích, které byly zajištěny často v jiných lokalitách. Dluhy váznoucí na usedlosti snižovaly částku, která měla připadnout dědicům, neboť výše dědických podílů se vypočítala až po odečtení pasiv.¹⁸⁾ Dědicům příslušela pouze ta suma, již jejich otec na usedlosti stačil splatit a která mohla být snížena odečtením jeho dluhů nebo špatným hospodářským stavem usedlosti.

Sepsání majetku zemřelého proběhlo někdy velmi rychle po jeho smrti, jindy mezi smrtí majitele nemovitosti a podchycením jeho majetku v si-

Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963, s. 496–502.

15) SOKA Pardubice, AM Dašice, listina č. 1 (1513, 26. květen); Antonín HAAS (ed.), *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501–1526*, Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/3, Praha 1961, s. 244nn., č. 823; srov. A. HAAS, *Omezení odúmrti a vdovská třetina v starém českém městském právu*, Právněhistorické studie 17, 1973, s. 199–216.

16) A. HAAS (ed.), *Privilegia nekrálovských měst*, s. 244nn., č. 823.

17) K úpravě ustanovení kšaftů tak došlo přibližně v 5,3 % posledních vůlí, T. SIGLOVÁ, *Sirotci a vdovy*, s. 7n.

18) František MATĚJEK, *Význam sirotčích knih pro poznání života poddaných v předbělohorském období*, in: Rudolf Fukal – Milan Kopecký (red.), *Rodné zemi* (Sborník prací k 70. výročí trvání musejního spolku v Brně), Brno 1958, s. 64–72, zde s. 69.

rotčí knize uběhlo i několik let, kdy hospodařila na usedlosti sama vdova a zůstávaly zde zachovány stávající majetkové poměry. Majetek byl poté sepsán a zápis vložen do sirotčích knih až po její smrti a předání, resp. prodeji, usedlosti synu či jiné osobě.

Způsob splácení pohledávek mohl hospodář upravit kšaftem.¹⁹⁾ Občasná žádost hospodáře k věřitelům, aby byli shovívaví při vymáhání dluhů, dokládá, že zanechané dluhy některé umírající hospodáře opravdu tížily.²⁰⁾ Dluhy zemřelého hospodáře byly zpravidla umořeny ihned ze závdavku, méně často z rozprodaného nadbytečného vybavení, např. dobytka.²¹⁾ V sirotčích knihách nacházíme také hrazení dluhů ze zaplacených aktivních pohledávek. V případech, že celková dlužná suma přesáhla výši závdavku, byly dluhy postupně spláceny novým hospodářem na úkor dědiců zemřelého. K podobné situaci mohlo dojít v případech, kdy byly některé dluhy zjištěny dodatečně po stanovení závdavku. Výjimečně věritel dluh zcela nebo částečně odpustil. Adam Písař roku 1605 odpustil dluh ve výši 50 kop Jiříku Sochovcovi, protože „*spolu vždycy dobře byly*“.²²⁾ Jindy byla část dluhu prominuta z příbuzenských a sociálních důvodů „*pro chudobu a na malý dítky*“ vdově Lidmile jejím švagrem.²³⁾

Dluhy zaznamenané v sirotčích knihách nesouvisely zpravidla se splácením usedlostí a až na výjimky se nejednalo o vejrunkové splátky. Ty byly mezi dluhy zahrnuty pouze tehdy, pokud nebyly zaplacený z usedlosti včas a šlo spíše o menší sumy. U zachycených částek se jednalo nejvíce o finanční prostředky, které si lidé museli vypůjčit pro zdárný chod

19) „...*co tu po přidání zbyde, z toho aby se platily dluhy*“; „*hříbě roční v čas náležitej prodat a na dluhy obrátit*“; „*dluhy, co mi dlužní sou, aby manželka zvupomínala a mé dluhy zaplatila*“; „*kůň, kterej mimo přidání k gruntu zůstane na splacení dluhů prodat*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 409r–410r, 520v–521r, 191r; 610r, v.

20) „...*žádám, kdyby tu žena chtěla zůstati, aby ty dluhy byly od ní pomalu brány jako od potřebný vdovy a vás pane purkmistr a konšelé žádám, aby ste jí neubližovali a nedopustili tak*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 606v, 607r; kn. č. 317, fol. 600v, 610r, v; kn. č. 320, fol. 551v, 552v.

21) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 317, fol. 600v; kn. č. 321, fol. 321, fol. 601v–602r, ze svršků a splacených dluhů; kn. č. 317, fol. 610r, v; kn. č. 316, fol. 18v, prodán kůň přes přídavky; kn. č. 321, fol. 343r, prase; kn. č. 322, fol. 207r, prodány 2 hříbata a vůz přes přídavky; kn. č. 322, fol. 551v, kn. č. 320, fol. 520v–521r, hříbě; kn. č. 316, fol. 153r, dobytek.

22) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 321, fol. 832v (1605).

23) Jednalo se o částku přes 20 kop grošů míšeňských, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 21r (1663).

hospodářství nebo jiné potřeby, případně jimi byly vyjádřeny nezaplacené potraviny, výrobky či neuhrazená mzda čeledi. Jednalo se tedy i o dluhy za naturálie a předměty přepočítané na peníze, jejichž směna probíhala peněžní i nepeněžní cestou. Mezi dluhy najdeme i další závazky, které zemřelý hospodář nesplnil, např. mu byl ponechán nějaký předmět ke spravení, uloženo vykonání práce apod.²⁴⁾

Jak jsem již zmínila, dluhy hospodářů byly nejčastěji zachyceny v momentu jejich úmrtí či nepříliš dlouho po něm. Dá se předpokládat, že se jednalo o částky, které asi hospodář nestihl včas urovnat, a spíše šlo o dluhy, jež vznikly nedlouho před jeho úmrtím. Předpokládám, že se hospodáři snažili před očekávanou smrtí alespoň částečně vyrovnat s věřiteli. Pokud před smrtí umírající stihl sepsat kšaft, oznámil zpravidla alespoň přibližné částky, jichž byl věřitelem i dlužníkem. Hospodář si mohl vést vlastní písemnou evidenci pohledávek. Dluhy po Václavu Byškovu byly podchyceny na základě jeho poznámek „na účtech a cedulkách“ a také v kalendářích.²⁵⁾ Kšaftující hospodář mohl zanést seznam svých aktiv a pasiv na základě vlastní paměti a seznam uzavřít s tím, že si další dluhy nepamatuje. Dlužníci i věřitelé si mohli vést evidenci také v rejstřících či na vrubovkách.²⁶⁾ Jasným dokladem o provedené transakci byly řezané cedulae. Po splacení mohlo být dlužníkovi vystaveno jakési potvrzení o splacení.²⁷⁾ Soupis dluhů a pohledávek se mohl dodatečně pozměnit s tím, jak se přihlásili další věřitelé. Naopak domnělí dlužníci mohli položku, s níž nesouhlasili, napadnout.

Vzhledem k nedostatku hotovosti se peníze používaly jako poslední způsob úhrady ve vzájemných úvěrových vztazích. Nejběžněji se kdekoliv to bylo možné, používalo vyrušení vzájemných pohledávek, a v peněžích

24) „*dal sem mu strojiti ručnici a on mi ji zmrhal*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 321, fol. 342r (1600); „*meč starej dal máteři, aby je sobě prodala a dítě na to chovala*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 315; 873r (1567).

25) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 325, fol. 953v (1636). Srov. B. CHOCHOLÁČ, *Poddání na venkově*, in: Bronislav Chocholáč – Tomáš Borovský – Pavel Pumpr, *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007, s. 292–336.

26) „*nevím, co jest, však mají tu zapsáno, ať je jim dáno*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 73v (1585); „*vzal na ten dluh koryto dubový, víc nepamatuji, abych co komu dlužen byl*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 320, fol. 192r (1584); „*tomu dluhu před panem Martinem Zichem, jakž rychtář a konšelé oznámili, odepřel*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 315, fol. 863r (1562).

27) „*tento Hledík ukázal cedulku vlastní rukou nebožtíka psanou, že jest všecko odvedl a vypravil*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 325, fol. 953v (1634).

se poté uhradil pouze zůstatek.²⁸⁾ Poměrně běžně se také setkáváme s postoupením, odkázáním či odprodejem dluhu jiné osobě.²⁹⁾ Dlužníci mohli své dluhy také postupně umořovat prací či nějakou protislužbou. Nejednalo se pouze o náhradní nepeněžní plnění v polních pracích, např. orání, vláčení, vyvážení hnoje, ale i v řemeslné výrobě.³⁰⁾ Této formě směny napomáhal také nedostatek kvalitního oběživa v peněžní směně a zmatky s kupní silou drobných nekvalitních zahraničních mincí.³¹⁾ Mezi lidmi existovala síť dluhů a závazků, která vytvářela úvěrovou ekonomiku, v níž bylo všechno měřeno peněžními jednotkami, ale kde peníze nemusely být hlavním způsobem směny.³²⁾

Domnívám se, že zachycená aktiva a pasiva tvoří pouze malou část toho, co bylo rozpůjčováno mezi obyvateli městečka, a to už jen z toho důvodu, že v sirotčích knihách je zachycena pouze část usedlého obyvatelstva.

Pro zjištění, jaké množství usedlých rodin se stalo sirotčími, tzn. ve kterých zemřel otec v době svého hospodaření na usedlosti, se nabízí srovnání s několika urbáři. Jestliže porovnáme jména dašických hospodářů zachycených v urbářích z let 1563, 1588 a 1651 s osobami zemřelými někdy po těchto letech zaznamenanými v sirotčích knihách, dojdeme k výsledku,

28) Vít Rabas dlužil Janu Rouskovi staršímu 5 kop a Jan Rousek „*naproti tomu na ten dluh zase 2 kopy*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 316, fol. 37r (1571).

29) „*má ji (částku) zvyupomínat Václav Čechtický*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 327, fol. 214r (1646); „*nebožtík je odkázal Janovi Skutečskému*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 319, fol. 21v (1575); „*ty jest kšaftem odkázala Maruši dceři Jana Chvály*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 321, fol. 341r, v (1599).

30) „*na to mi zvorál 2 zápržeí a uvlácel 16 záhonů*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 316, fol. 40v (1570); „*kuchařil sem o veselí, ať se porazí co slušného*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 321, fol. 774v (1604); „*na to mi vyvez hnoje 10 vozů po 1 gr. 3 d.*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 321, fol. 158v (1571); „*na to mu dal mandel slámy za 10 gr. a od ušití poráží 6 gr.*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 315, fol. 872v (1567); „*na to půjčil nebožtík podavaly dubové z té sumy za ně sraziti*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 327, fol. 29v (1637); „*dal mi za to korec mouky a votrubů za 1 kopu 3 grošů*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 320, fol. 361v; „*na to sobě poraziti má, což louky užívá*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 320, fol. 666v (1591); „*uďál na to zápržeí dvě po 10 gr.*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 320, fol. 189r (1583); „*z toho se má porazit od chování volů*“, srov. *tamtéž*, 324, fol. 386v (1624); „*z toho se srazí od pastvy hříbat tři kopy*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 321, fol. 901v (1605).

31) P. VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*, Pardubice 2001, s. 77.

32) Craig MULDREW, *The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*, Basingstoke Palgrave 1998, s. 101.

že z usedlých obyvatel se v sirotčích knihách objevilo nejméně od 41 % až po 60 % osob. Množství usedlých, kteří zemřeli v čele hospodářství ještě před tím, než je stihli prodat, se s dobou zvyšovalo. Usedlých hospodářů či hospodářek z urbáře 1563 nacházíme v sirotčích knihách z období po tomto roce od 41,18 % do 44,12 %; v urbáři z roku 1588 od 44,29 % do 50 % a z roku 1651 od 50 % do 54,29 %.³³⁾ Pokud do výpočtu zahrneme také ženy, které byly v urbáři zachyceny jako hospodářky a u kterých se dá předpokládat, že se jednalo o vdovy hospodařící na usedlosti dočasně po smrti manžela, podíl sirotčích rodin mezi usedlými se zvýší o dalších více než 5 %.³⁴⁾

V sirotčích knihách tedy byla zachycena přibližně polovina usedlých obyvatel. Nachází se tu také zápisy týkající se podružských domácností a vedle toho také skupiny obyvatel, u nichž není jasné, v jakém byly postavení. Mohlo se jednat o osamělé osoby, které v městečku u někoho dožívaly, o výměnkáře, nebo mohlo jít o čeledíny či děvečky. Více než 1/3 zachycených osob bez usedlosti tvořily ženy. Nejspíš patřily mezi podruhyň, případně mezi výměnkářky.

Výše a typ pohledávek

Obecně se uvádí, že hospodáři byli konfrontováni s nedostatkem hotovosti. V zápisech sirotčích knih se jen ojediněle setkáváme se zachycením hotovosti v pozůstalostech dašických hospodářů. Pokud byly nějaké hotové peníze zaznamenány, jednalo se hlavně o malé částky, i když v zápisech najdeme výjimky. Hotovost ale majitelé hospodářství potřebovali alespoň dvakrát ročně na placení povinných dávek vrchnosti a daňových povinností. Pokud hospodář usedlost splácel, musel vydávat zpravidla hotovost na pravidelné hrazení vejrunkových splátek.³⁵⁾

Dlužné částky byly v naprosté většině po celé sledované období zaznamenány v kopách grošů míšeňských, výjimečně se objevily kopy grošů českých a ojediněle byly uvedeny ve zlatých. Jednalo se o početní jednotky,

33) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 13 (1563), kn. č. 15 (1588), 17 (1651).

34) Srovnáním usedlých z urbáře s osobami zachycenými v sirotčích knihách po roce 1563 zjištěno 28 jistých osob a 4 nejisté z celkem 68 = 47,06/50 %; pro období po roce 1588: 31 + 6 ze 70 = 52,86/58,57 %; pro období po roce 1651: 35 + 4 ze 70 = 55,71/60 %.

35) O struktuře příjmů a výdajů srov. B. CHOCHOLÁČ, *Poddaní*, s. 295; Josef KŘIVKA, *Příspěvek k dějinám poddanského hospodaření v první polovině 18. století I*, Sborník československé akademie zemědělských věd – Historie a musejnictví 2, 1957, s. 79–94, zde s. 88nn.

kdy platil převodní poměr kopy gr. českých a kopy gr. míšeňských 1:2, přičemž 1 kopa gr. míšeňských = 60 gr. míšeňských, 1 groš český = 2 groše míšeňské = 14 denárů míšeňských.³⁶⁾

V letech 1550–1700 bylo v sirotčích knihách u zemřelých hospodářů a dalších osob z Dašic zachyceno 2 964 pohledávek a u 2 811 z nich byla uvedena jejich výše. Mimo bylo ponecháno 82 záznamů za nepřidané svršky a špatný stav usedlosti, které byly sice zapsány mezi dluhy, ale vždy poněkud stranou a byly až dodatečně přičteny k mezisoučtu ostatních pohledávek. I z toho se dá vyvozovat, že je tehdejší úředníci jako dluh v pravém slova smyslu nechápali. Jednalo se spíš o ohodnocení závady než nějakého závazku.

Více než 70 % všech pohledávek tvořily dluhy ve výši do 5 kop grošů míšeňských, dalších 22,5 % představovaly dluhy v rozmezí od 5 do 25 kop. Vyšší než 25 kop pak už bylo pouze 6,3 % zaznamenaných částek.

Tab. 1: Výše pohledávek zemřelých v Dašicích v kopách gr. míšeňských

Částka	Počet položek	%
≤ 1	900	32,0
≤ 5	1 102	71,2
≤ 10	384	84,9
≤ 25	249	93,7
≤ 50	116	97,9
≤ 100	47	99,5
> 100	13	100,0
Celkem	2 811	100,0

Z velké části se tedy jednalo o drobné pohledávky. Za jakým účelem si lidé půjčovali a za co dlužili, je bohužel zaznamenáno pouze u 1/3 položek. Nejpočetnější skupinou byly dluhy spojené se splácením gruntů a s jejich držbou. Větší skupinu tvořily také položky související s hrazením životních nákladů. Jednalo se o dluhy za potraviny, obilí a sůl.

36) P. VOREL, „Groše české“ a „groše míšeňské“ jako početní jednotky 15. až 18. století, in: Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich muzeích, Praha 2002, s. 57–68; TÝŽ, *Peníze a peněžní početní jednotky v raném novověku*, Theatrum historiae 6, 2010, s. 219–233, zde s. 226.

Tab. 2: Struktura zachycených dluhů

Typ dluhu	Počet položek	%
Potraviny	89	3,0
Obilí	199	6,7
Sůl	81	2,7
Výrobky	23	0,8
Pohřeb	27	0,9
Látky, vlna	40	1,3
Práce	107	3,6
Grunt	195	6,6
Nájem	43	1,5
Dobytěk	89	3,0
Uhlí, vosk	23	0,8
Dřevo	13	0,4
Hotovost	83	2,8
Neurčeno	1 952	65,9
Celkem	2 964	100,0

V menší míře se vyskytují řemeslné výrobky a další předměty jako obuv, kola, svíčky, vosk, dřevo či šindele. Častěji se objevily pohledávky za nezaplacenou prací a dobytek. Započítány byly také půjčky, u nichž bylo jasné, že šlo o poskytnutí hotovosti. Jedná se určitě o typ dluhu, který byl ve skutečnosti početnější, přesto byly tyto položky zřejmě z velké části zahrnuty mezi dluhy neurčené. Do tabulky nebyly započítány položky za nedostatečné vybavení usedlosti, které byly spíše závadou vážnoucí na usedlosti.

Na základě dluhů, u nichž byl jasný účel, za jakým vznikly, jsem se snažila odpovědět na otázku, zda se lidé zadlužovali spíše pro spotřební účely, např. z důvodu překonání potravinové krize, či pro jiné nevýrobní účely, nebo naopak spíše pro investování do věcí spojených s výrobní činností. Problematickým bodem této a dalších analýz je to, že jsem nepracovala s inflačním indexem, který by umožnil zohlednit vzrůstající inflaci. Pro celé sledované období byl určen účel u něco málo přes 30 % dluhů, přičemž největší míra objasněnosti účelu dluhu je v posledních 75 letech, tj. v období 1626–1700. Podíl dluhů, u nichž nebylo možné účel, za kterým vznikly, objasnit, byl nejmenší v období 1550–1575, kdy bylo určeno 13 % dluhů podle hodnoty,

a v období 1601–1625, kdy to bylo pouhých 10 %. V dalších obdobích byl účel objasněn u 20 až 60 % hodnoty dluhů. Celé sledované období bylo rozděleno do šesti 25letých úseků. Dluhy byly rozděleny na ty, které se týkaly spotřeby či výroby, a na ty, jež nebylo možné přiřadit ani k jedné skupině, tzn. smíšené.

Mezi dluhy směřující na spotřebu byly zahrnuty částky za potraviny. Nejčastěji bylo zastoupeno pivo (49). Pokud bylo udáno množství dluženého piva, tak se nejvíce jednalo o sud. Vyskytly se ale také osoby dlužící za větší množství jako Adam Křest'ánek, který v roce 1571 dlužil Martinu Borovcovi za 21 sudů piva z dašického vrchnostenského pivovaru 21 kop gr. míšeňských. Ještě větší částku, a to 23 kop, dlužil opět Martinu Borovcovi roku 1601 Jan Chvála.³⁷⁾ Buď se jednalo o větší odběratele, či o dlouhodobě neplatící zákazníky. Šestkrát je jako věřitel dluhů za pivo uvedena právnická osoba, a to vrchnost. Tyto dluhy souvisely s výrobou piva v místním vrchnostenském pivovaru. Zajímavé je, že mezi dlužníky figurují kromě jedné osoby z Chotče pouze sousedé z Dašic, a není tak patrné, že by dašické pivo ve větší míře směřovalo jinam. Dá se předpokládat, že i v samotném městečku byla značná poptávka a dluhy zřejmě nejčastěji vznikly kvůli vlastní drobné spotřebě v místních hospodách. Jako dlužníci figurují místní, jejichž dluhy většinou nepřesahují 1,5 kopy (cena bečky piva). Častými věřiteli hlavně malých částek byly osoby s příjmením Rathauský, kteří provozovali hospodu pravděpodobně v budově radnice.³⁸⁾ Z alkoholu se kromě piva objevilo ještě čtyřikrát víno a jednou pálenka.

Z dalších potravin se vyskytlo častěji pouze maso (18) a mezi věřiteli i dlužníky figurovali opět pouze dašičtí sousedé. Některé osoby byly věřiteli opakovaně, např. Vavřinec Staněk a Vavřinec Bílek, a dá se usuzovat, že to byli místní řezníci.³⁹⁾ Častěji se v soupisech vyskytly také dluhy za ryby (6). Největší dlužníci za tento artikl byla Kateřina Chvála, která roku 1623 dlužila za tři džbery ryb více než 48 kop gr. míšeňských. Věřitel není v tomto případě uveden, ale dá se předpokládat, že se jednalo o vrchnostenské ryby a že jím tedy byla vrchnost. Větším dlužníkem byl

37) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 321, fol. 601v, 341r.

38) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 315, fol. 855r (1553), Rathauský; kn. č. 315, fol. 872v (1570), Fridrich; kn. č. 316, fol. 153r (1571), Václav; kn. č. 319, fol. 131r (1576), Beneš; kn. č. 320, fol. 49r (1581), Vaněk; kn. č. 320, fol. 191r (1583), Kateřina.

39) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 364r (1586), kn. č. 319, fol. 52 r (1576), Vavřinec Staněk; kn. č. 320, fol. 73v (1585), kn. č. 321, fol. 117r (1599), Vavřinec Bílek.

také Jan Chvála, který vrchnosti roku 1599 dlužil přes 11 kop.⁴⁰⁾ Častěji se ještě vyskytly dluhy za chléb (5).

Další potraviny jako mouka, zelí, řepa, ovoce, jablka, hrách, koření, máslo, sádlo se v seznamech objevily pouze ojediněle.⁴¹⁾ Většina dluhů za potraviny vznikla opět mezi místními osobami. Lidé z jiných obcí se na straně věřitelů vyskytli pouze třikrát. Jakub Svoboda z Dašic dlužil roku 1680 za jedno vědro vína neznámou částku.⁴²⁾ Jakub Koželuh z Chrudimi byl roku 1571 věřitelem za sádlo a Pavlíček z Moravan roku 1600 za řepu.⁴³⁾ Pouze dva dlužníci nebyli zcela jistě místní. Jednalo se o dvě osoby z Chvojence, které dlužily za chléb pekaři Jakubu Kubatovi.⁴⁴⁾

Velkou skupinu představovaly dluhy za obilí, jichž se v sirotčích knihách objevilo 199. Nejčastěji se jednalo o pohledávky za žito (116), dále za ječmen (41), oves (32), pšenici (16), proso (7) a jeřici (2).⁴⁵⁾ Naprostá většina transakcí se odehrála opět mezi místními, případně osobami, u nichž nebylo místo bydliště zachyceno, ale u nichž se dá předpokládat, že byly z Dašic. Věřitelů odjinud bylo 20 a všichni byli z míst vzdálených do 12 kilometrů. Nejčastěji se mezi nimi objevili lidé z velmi blízkých obcí, např. z Prachovic, Komárova, Zminného, Koloděj, Moravan, Ředic či Rovně. Po jednom věřiteli bylo z Chrudimi a Pardubic.⁴⁶⁾ Mezi dlužníky bylo zcela jistě 34 osob odjinud. Opět pocházely z obcí nacházejících se velmi blízko Dašic, ale objevily se i vzdálenější lokality jako Třebechovice (19 km), Sedlice (18 km) či Lukavice (16,5 km). U velké části dluhů za obilí nebyla specifikována dlužná částka, jelikož se obilí většinou vracelo opět v naturáliích, případně byla cena určena podle aktuální ceny ve chvíli splácení.⁴⁷⁾

40) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 324, fol. 222v (1623); kn. č. 321, fol. 341r (1599).

41) Mouka 2×, zelí 1×, řepa 2×, ovoce 1×, jablka 1×, hrách 2×, koření 1×, máslo 1×, sádlo 1×.

42) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 486v (1680); české vědro podle pozdějších údajů obsahovalo 61,117 litrů; srov. Gustav HOFMANN, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Praha 1984, s. 95.

43) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 193 r (1600); kn. č. 316, fol. 190r (1571).

44) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 272v (1583).

45) Jeřice bylo pravděpodobně označení pro jarní obilí; srov. Václav BLAŽEK, *Indoevropský rok I*, SPFFBU 2006, řada A, s. 43–70, zde s. 68.

46) Z Prachovic 4, Komárova 2, Zminného 2 či Moravan 2, po jednom z Koloděj, Rovně a Ředic, Habrova.

47) „*při čase po čem bude, platiti má*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 204v (1671).

Dalším častějším důvodem, pro který si lidé půjčovali, byl nákup soli. Pokud bylo uvedeno její odebrané množství, jednalo se vždy o jednu bečku.⁴⁸⁾ Věřiteli byla častěji obec jako právnická osoba nebo slanaři, tzn. osoby zprostředkovávající prodej. Obec se jako věřitelka častěji objevila ve 2. polovině 16. století (20 položek). Naprostá většina dluhů za sůl byla zaznamenána jen do roku 1634, a to 75 z 81. Jedinou osobou nepocházející z Dašic, která se mezi věřiteli a dlužníky objevila, byl věřitel Jakub Jadrný ze Skutče, kterému dlužil Simeon Vrabec něco málo přes 3,5 kopy gr. míšeňských.⁴⁹⁾ Dluhy jsou zachyceny ještě pro období, než se na panství prosadil vrchnostenský monopol prodeje soli. Ten se stal zdrojem vrchnostenských příjmů nejpозději od druhé poloviny 17. století. Snaha vrchnosti dostat obchod se solí na panství do vlastních rukou se objevila v nařízení české komory zaslaném pardubickému hejtmanovi v lednu roku 1648. Hejtman měl zajistit pravidelný nákup soli od spolehlivých formanů a sůl měli dál distribuovat důchodní a obroční písař, a to buď přímo do jednotlivých rychet, nebo jej měli sami rozprodávat podle potřeby. Poddaným bylo zakázáno, aby si získávali sůl sami od překupníků. Komora určila také minimální rabat, který měl jít z prodeje jedné bečky soli vrchnosti. Jednalo se o částku od 45 krejcarů do 1 zlatého.⁵⁰⁾

Část zachycených spotřebních dluhů vznikla v souvislosti s vypravením pohřbů zemřelých hospodářů. Pokud byl pohřeb zaplacen z pozůstalosti, byl věřitelem vlastně nový majitel usedlosti. Náklad na pohřeb byl pak spolu s ostatními dluhy splacen, resp. odečten, ze závdavku. Jindy mohl pohřeb zaplatit potomek nebo jiný příbuzný zemřelého, případně také osoba, která se o zemřelého před smrtí starala. V seznamu dluhů poté figuroval jako věřitel zemřelého on a náklad na pohřeb mu byl proplacen po prodeji usedlosti ze závdavku. Zemřelý si někdy na pohřeb „našetřil“ a ponechal na pohřební výlohy hotovou částku předem, která buď na vystrojení pohřbu a uhrazení dalších výloh s ním spojených stačila, nebo byly chybějící peníze někým doplacený.⁵¹⁾ 26 z 27 zachycených dluhů za

48) Mohlo se jednat o objem necelých 70 litrů v případě prachatické bečky nebo o objem přibližně kolem 100 litrů; srov. G. HOFMANN, *Metrologická příručka*, s. 52.

49) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 327, fol. 502r (1655).

50) O obchodu se solí více Josef NECHVÍLE, *Dašice a přifařené obce*, Pardubice 1882, s. 64; T. SIGLOVÁ, „Soudové zisku nenesou“. *Spory obyvatel městeček*, s. 84; k vrchnostenskému obchodu se solí a způsobu distribuce na panství blíže František GABRIEL, *Obchod se solí v Čechách v době od 17. do počátku 19. století*, Praha 1967, s. 5nn, 16nn.

51) Roku 1636 zemřelý Václav Vaštera pohřb „z vlastního měšce sám zakládal“ a zbývající 3 kopy doplatil jeho syn Jakub, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 21r (1663).

pohřby bylo soustředěno do 17. století. Zdá se, že výlohy byly vyšší od konce 60. let 17. století, kdy dosahovaly častěji 10 kop a více, což snad souvisí se vzrůstající zbožností. Největší částka byla vypravena na pohřeb Kryšpína Buchala v roce 1685 a to 18 kop.⁵²⁾ U zachycených částek se ale vždy nemuselo jednat o celkový náklad, ale pouze o jeho část.

Do skupiny dluhů souvisejících s výrobou byly zahrnuty nájem, a to buď dobytka či pozemků. Nejčastěji, ve 28 případech, se setkáváme s nájmem krav, který mohl být pro pronajímatele dlouhou dobu pěkným zdrojem příjmu. Diviš Hanzl dlužil po 15 letech nájmu dvou krav sirotkům z nedalekého Blanska 30 kop.⁵³⁾ Mezi pronajímateli se v těchto případech setkáváme častěji s právníckými věřiteli, a to nejčastěji záduším (15), obcí (11) a literátským bratrstvem (3). Pokud bylo pronajímatelem záduší, jednalo se o tzv. železné krávy, které byly propůjčeny poddanému církevním úřadem s povinností dávat určitý poplatek a uhradit uhynulé kusy. Později hospodář odváděl poplatek, aniž by měl dobytek ustájený ve svém chlévě. Z nájmu se postupně vyvinula platební povinnost ve vztahu k církvi.⁵⁴⁾ K pronájmům nedocházelo pouze mezi místními, ale mezi věřiteli nacházíme osoby z nepříliš vzdálených míst jako z Moravan, Komárova a nedalekého Blanska.⁵⁵⁾ Dluhy za nájemné pozemků se objevily méně často. Lidé si mezi sebou najímali nejčastěji louky (13), les (2) a pole (1), dvakrát se objevil pronájem části řeky.

Jak již bylo zmíněno výše, mezi výrobní dluhy byla zahrnuta také nezaplacená práce. Nejčastěji byl její typ specifikován jako služba či čelední služba (52). Méně často byly zaznamenány pohledávky za učení (13), jindy se pouze dovídáme, že dlužník nezaplatil „od díla“ (7) nebo za opatrování v nemoci (2). S řemeslnou výrobou souvisely dluhy za podšíť oděvů či bot, výrobu a barvení plátna, za kování vozu, ušití košil, nasazení radlice. Neproplacené mohly zůstat také činnosti související se zemědělskou výrobou jako mlácení obilí (3), sekání obilí a trávy, setí lnu, pasení telat či obecně dobytka či vykonání záprěží. Častěji zůstávala neuhrazena čelední služba nebo práce tovaryše. Ojedinele se setkáváme s dluhem za nevykonanou robotu.⁵⁶⁾

52) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 597v (1685).

53) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 322, fol. 273v (1611).

54) B. CHOCHOLÁČ, *Poddaní*, s. 309.

55) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 325, fol. 989r (1635); kn. č. 321, fol. 901v (1605); kn. č. 322, fol. 273v (1611).

56) Václav Zita dlužil v roce 1556 vrchnosti za dva dny nevykonané roboty 11 gr., srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 315, fol. 858v (1556).

Mezi věřiteli-muži se objevují nejčastěji pacholci (8), jednou pohůnek; mezi věřitelkami to byly více děvečky (4) nebo kuchařka. Hospodáři mohli dlužit také skupině osob určených jako čeládka či mlatci. Pokud se dovídáme místo bydliště dlužníků, zdá se, že dlužníci odjinud nezaplatili častěji za vykonané řemeslnické práce, a to podšití či děláni plátna.⁵⁷⁾ Největší částkou, která byla zařazena mezi dluhy za práci, byla neproplacená odměna za několikaleté „*služby hoffjägrovské*“, jež měla roku 1656 připadnout sirotkům Baltazara Hoffjägera. Jednalo se o sumu přesahující 171 kop.⁵⁸⁾ Do této skupiny dluhů byla zahrnuta i neprovedená práce, zde ale nebyla zpravidla uvedena částka.⁵⁹⁾ Na hranici výdajů za provedenou práci a náhradou za čas a náklady byl dluh doložený k roku 1697, kdy dlužil Kryšpín Nešpor 1 zlatý 34 krejcarů Václavu Jánskému „*kteřej pro dceru do Prahy chodil*“.⁶⁰⁾ S pracovním výkonem souvisí také poplatky řemeslníků do cechu. Jan Řehák roku 1695 dlužil 5 kop krejčovskému cechu „*na mistrovství*“.⁶¹⁾

Další výrobní skupinu tvoří dluhy za „polotovary“. Jednalo se o položky za plátno (14), sukno (22), kůže (3) a vlnu (1). Naprostá většina těchto dluhů vznikla ve 2. polovině 16. století (34), dalších 6 položek v 17. století. Věřitelé pocházeli častěji z Pardubic (4) a vždy jim dlužníci dlužili za sukno. Jeden dašický zeměděle dlužil za kůži do poměrně vzdálené Solnice a jednou za sukno do Chrudimi. Mezi dlužníky figurovaly čtyři osoby odjinud, a to z nepříliš vzdálených vsí Komárova, Prachovic a Turova, které vždy nezaplatily za plátno. Pokud bychom se podívali na věřitele a dlužníky podle pohlaví, byly mezi věřiteli čtyři ženy a jejich dlužnicemi byly opět tři ženy. Celkem se ženy-dlužnice objevily vícekrát, a to sedmkrát. Vypadá to, jakoby ženy byly více zainteresovány právě v textilní výrobě.

Spotřeba a výroba byly v raně novověkých domácnostech úzce propojeny, jak je patrné u smíšených dluhů, mezi něž byly zařazeny dluhy související s bydlením, které mohlo být spojeno jak s produkcí, tak zároveň se spotřebou. Typickým smíšeným dluhem jsou také položky týkající se

57) Ze čtyř dlužníků šlo dvakrát o dluh za podšití a jednou za děláni plátna, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 316, fol. 40v (1570); kn. č. 315, fol. 863v (1562); kn. č. 327, fol. 214r (1646).

58) Jednalo se plat „*nebožtíka otce jejich (Baltazara Hoffjägera) do léta 1646 zadržely*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 327, fol. 527r (1656).

59) „*dal sem mu vydělat 4 kůže tchořový*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 190r (1583); „*okov, kterej mi měl okovat a nevykonat*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 666r (1591).

60) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 338, fol. 220r (1697).

61) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 338, fol. 189v (1695).

dobytku, který mohl sloužit ke spotřebě jako potravina, tak i k výrobě jako prostředek nutný k obhospodařování pozemků a také jako zdroj materiálů pro textilní výrobu. Dluhů za dobytek bylo 89 a stejně jako u nájmu šlo převážně o dluhy za krávy, ale vícekrát se objevili také koně.⁶²⁾ Věřiteli byly opět ve větší míře právnické osoby; u 36 položek to bylo záduší, v 18 případech obec a čtyřikrát literátská bratrstva. Dalšími věřiteli byli jednotlivci nebo skupiny osob. Větší množství dluhů za dobytek bylo soustředěno do období 1676–1700. Snad šlo opět spíše o zachycení závady váznoucí na usedlosti, kdy se ve vybavení usedlosti nenacházel obecní či zádušní dobytek, který tu měl být.

Největší část smíšených dluhů tvoří pohledávky, jež vznikly v souvislosti s pořízením usedlosti a její držbou. Z větší části se jednalo o nepoložené vejrunkové splátky či nedoplačené závdavky. Jak již bylo výše zmíněno, nejednalo se o podíly, které měly být zaplacený v budoucnu, pokud by byl býval nezemřel hospodář. Šlo o splátky, které nebyly z nějakého důvodu hospodářem zaplacený. Tyto dluhy byly spláceny z usedlosti po jejím prodeji mezi prvními, a to ze závdavku.

Hospodářům vznikaly dluhy spojené s úhradou všech požadavků ze strany státu, tzn. panovníka, vrchnosti a církve. Vrchnosti měla každoročně připadnout dvakrát placená renta, tzv. úroky, dále naturální dávky a na peníze převedené robotní úkony. Několikrát se objevil poplatek směřující ve prospěch církve, a to nezaplacený desátek, a také platby odváděné ve prospěch státu jako kontribuce. Poddaní museli občas přispívat na zvláštní berně z usedlých a další sbírky, které souvisely s financováním vojenských tažení.

Méně často byly doloženy pohledávky vzniklé v souvislosti s opravami či výstavbou usedlosti. Hospodáři nezaplatili za šindel, šindelní hřebíky či dubový podval. Největší zachycenou položkou bylo 14 kop, které roku 1687 půjčila Alžběta Skalická Janu Pokornému na postavení chalupy.⁶³⁾

Mezi dluhy se mohly objevit také závazky, jež měly být předchozím majitelem plněny, ale během jeho držby k tomu nedošlo a dlužník je vlastně převzal po původním majiteli. Zpravidla souvisely s dědickými záležitostmi a jednalo se o nevydané odkazy nebo nevyplněné výpravy, tzn. neuspořádané svatby.

62) 74 dluhů se týkalo krav, 1 telete, vola či volka 3, býka 1, koní – hřibat, hřebců, hřebic či klisen 12, ovcí, jehňat či skopců 3.

63) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 662v (1687).

Tab. 3: Struktura dluhů souvisejících s drůžbou usedlosti

	1550–1575			1576–1600			1601–1625			1626–1650		
	počet	suma	% sumy	počet	suma	% sumy	počet	suma	% sumy	počet	suma	% sumy
Neurčeno	1	54	51,19	2	3,5	1,98	0	0	0,00	3	77,98	14,88
Splátky	4	48	45,50	13	132,02	74,82	4	117,2	63,29	13	269	51,32
Poplatky	2	1,42	1,35	4	40,92	23,19	5	37,97	20,51	3	38,07	7,26
Kontribuce	1	0,5	0,47	0	0	0,00	0	0	0,00	9	89,14	17,01
Odkaz, výprava	0	0	0,00	0	0	0,00	1	30	16,20	3	50	9,54
Inventář	0	0	0,00	0	0	0,00	0	0	0,00	0	0	0,00
Opravy	2	1,57	1,49	0	0	0,00	0	0	0,00	1	0	0,00
Celkem	10	105,49	100,00	19	176,44	100,00	10	185,17	100,00	32	524,19	100,00

	1651–1675			1676–1700			1550–1700		
	počet	suma	% sumy	počet	suma	% sumy	počet	suma	% sumy
Neurčeno	2	42,42	12,54	1	5,71	0,73	9	183,61	8,70
Splátky	13	106,78	31,56	23	139,94	17,91	70	812,94	38,51
Poplatky	6	40,59	12,00	7	46,58	5,96	27	205,55	9,74
Kontribuce	5	20,63	6,10	14	22,68	2,90	29	132,95	6,30
Odkaz, výprava	10	125	36,94	36	548	70,13	50	753	35,67
Inventář	2	2,93	0,87	4	4,51	0,58	6	7,439	0,35
Opravy	0	0	0,00	1	14	1,79	4	15,57	0,74
Celkem	38	338,35	100,00	86	781,42	100,00	195	2 111,059	100,00

Dále byly do této skupiny zahrnuty také dluhy, jež vznikly v souvislosti se sepisováním inventářů majetku a kšaftů zemřelých osob a jejich zapsáním do úředních knih.

Více než čtvrtina těchto dluhů souvisela s dědickými záležitostmi a to s nevypacenými odkazy a s nesplněním závazku k uspořádání svatby, tzv. výpravou. Četnost tohoto typu dluhů velmi narostla v posledním sledovaném období, tzn. v letech 1676–1700. Vysvětlením by mohl být nějaký výkyv v úmrtnosti směrem nahoru, který by se ale měl současně projevit i v období 1626–1650. Nárůst lze asi vysvětlit tím, že se snad mohla změnit praxe a povinnost opatřit sirotka po předchozím hospodáři výpravou byla pro zpřehlednění vyčíslena mezi dluhy, nejčastěji poměrně nízko na 5 či 6 kop gr. míšeňských.⁶⁴⁾ V posledních desetiletích 17. století tak mohlo dojít ke změně v chápání povinnosti uspořádání svatby, která se proměnila ve finanční náhradu, jež byla sirotkům proplácena jako dlužná suma již ze závadvku.

Častěji zastoupenými dluhy spojenými s držbou nemovitostí byly položky související se splácením usedlostí. Největší částky jsou zachyceny pro období třicetileté války, kdy docházelo k odkládání splacení nemovitostí a k rozvrácení splátkového systému a koloběhu splátek.⁶⁵⁾ Z jednotlivých období ale tvořily dluhy spojené se splácením usedlostí největší podíl v obdobích předcházejících třicetiletou válku, tzn. v letech 1576–1600 a 1601–1625. Je to dáno především absencí jiných typů dluhů vážnoucích na usedlostech. Kromě dluhů ze splátek se ve větší míře objevovaly už jen dlužné poplatky a po roce 1600 ještě částky za kontribuci. Po roce 1600 výše dluhů spojených s držbou gruntu výrazně narostla a zvlášť u této skupiny dluhů nelze jejich nárůst přikládat vzrůstající inflaci. I když není předmětem tohoto článku způsob stanovení ceny usedlosti při jejím prodeji a sledování cen jednotlivých nemovitostí, ceny se odvozovaly z předchozích prodejů a tvořily součet nároků jednotlivých skupin dědiců (splacených sum, které jim měly z usedlosti připadnout). Ceny usedlostí tedy nemohly příliš kolísat. Nárůst ceny měl být vždy odůvodněný a mohl tak odrazit např. nějakou významnější přestavbu či dostavbu. Špatný stav hospodářství se odrazil v odečtení určité částky ze závadvku a tím vlastně ve faktickém snížení kupní ceny.⁶⁶⁾ Podobně zůstávala

64) Objevily se i výpravy vyčíslené na 2 kopy, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 659v (1687).

65) Srov. B. CHOCHOLÁČ, *Poddaní*, s. 327n.

66) Ke stanovení cen usedlostí se shrnutím starší literatury srov. Bronislav CHOCHOLÁČ, *Selské peníze: Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a 17. století*, Brno 1999, s. 72nn; V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 310nn; k regulaci kupní ceny poddanských nemovitostí vrchností T. SIGLOVÁ, *Spor dlužníka Jiříka Rožce z Bohdanče*

poměrně neměnná výše poplatků odváděných vrchnosti, tzv. úroků. Skupina dluhů souvisejících s poplatky, které měly směřovat především vrchnosti a mnohem méně záduší, jsou od roku 1576 po zbytek celého sledovaného období zastoupeny přibližně stejnými částkami.

Odpověď na otázku po důvodech zadlužování obyvatel městečka může alespoň částečně pomoci poodkrýt následující tabulka, do níž byly zaneseny pouze položky, u kterých byla uvedena dlužná suma. Ze spotřebních výdajů si lidé nejvíce půjčovali či dlužili za nezaplacené obilí a potraviny. V období 1576–1600 se ve větší míře objevily dluhy za sůl. Mezi dluhy související s výrobou byly zařazeny položky spojené s pracovní činností, s nájmy pozemků a dobytka, s prodejem částí pozemků. Do výrobní skupiny byly včleněny také dluhy za textilní polotovary a kůže.

Mezi tzv. smíšenými dluhy tvořily největší část dluhy za dobytek a zejména dluhy související s držbou a splácením usedlostí. Podle objemu sum se na zadlužení obyvatel městeček stále více projevovala právě držba nemovitosti. Důvodem bylo odkládání splácení nemovitosti, ke kterému docházelo v Dašicích především od poloviny 30. let 17. století. Současně s tím narůstaly fiskální nároky státu. Daňové zatížení poddaných ze strany státu se opět nejvíce projevilo v období třicetileté války. Kontribuce ale zároveň i další požadavky státu a vrchnosti označené jako sbírky se objevují až od roku 1626 do konce století.

Pokud bychom se vrátili zpět k otázce, zda se lidé zadlužili především v souvislosti se spotřebou nebo s výrobou, byl podíl obou skupin dluhů pro celé sledované období téměř shodný, a to kolem 20 %. Zbývajících 60 % hodnoty dluhů tvořily smíšené dluhy. Podíly dluhů podle hodnoty na produkci a spotřebu ale v jednotlivých časových úsecích značně kolísají. Pouze průměrné dluhy pro všechna období se trochu blíží výsledkům, ke kterým došla Sheilagh Ogilvie se svými spolupracovníky pro panství Württemberg v jihozápadním Německu v letech 1602–1700, kde stejně jako na pardubickém panství největší část dluhů tvořily smíšené dluhy spojené s bydlením. Pro celé sledované období to byly dvě třetiny hodnoty dluhů.⁶⁷⁾ Na panství Württemberg hodnota dluhů, které vznikly z důvodu výroby, převyšovala spotřební dluhy v průměru 2,3krát. Výjimkou bylo pouze období třicetileté války, kdy hodnota dluhů na výrobu poklesla na úroveň spotřebních dluhů,

a Mikuláše Haltýrníka o platnost prodeje usedlosti (1584–1594), Východočeský sborník historický 21, 2012, s. 97–116.

67) S. OGILVIE, *Household debt*, s. 142n.

Tab. 4: Hodnota dluhů podle účelu (v kopách gr. míšeňských)

	1550–1575		1576–1600		1601–1625		1626–1650	
	částky	%	částky	%	částky	%	částky	%
Spotřeba								
Obilí	52,43	15,27	39,65	9,04	137,5	19,53	47,82	4,94
Sůl	6,51	1,90	79,64	18,17	75,15	10,67	28,05	2,90
Potraviny	22,31	6,50	56,96	12,99	105,03	14,91	42,41	4,39
Pohřeb	0,2	0,06	0	0,00	22,19	3,15	16,52	1,71
Různé	0,46	0,13	0,15	0,03	5	0,71	11,12	1,15
Celkem (spotřeba)	81,91	23,86	176,4	40,24	344,87	48,97	145,92	15,09
Výroba								
Látky	12,06	3,51	22,61	5,16	1,35	0,19	1,6	0,17
Práce	50,53	14,72	35,95	8,20	64,66	9,18	120,94	12,51
Nájmy, prodeje pozemků	28,47	8,29	13,35	3,05	43,3	6,15	107,43	11,11
Různé	7,17	2,09	2,4	0,55	0	0,00	0	0,00
Celkem (výroba)	98,23	28,62	74,31	16,95	109,31	15,52	229,97	23,78
Smišené								
Dobytek	49	14,28	9,5	2,17	62,58	8,89	25,69	2,66
Grunt	105,48	30,73	175,43	40,02	185,16	26,29	534,19	55,24
Různé	8,63	2,51	2,76	0,63	2,3	0,33	31,34	3,24
Celkem (smišené)	163,11	47,52	187,69	42,81	250,04	35,51	591,22	61,13
S účelem	343,25	13,23	438,4	20,64	704,22	10,29	967,11	27,06
Neurčeno	2 251,98	86,77	1 685,85	79,36	6 140,27	89,71	2 606,86	72,94
Celkem	2 595,23	100,00	2 124,25	100,00	6 844,49	100,00	3 573,97	100,00

Tab. 4: Hodnota dluhů podle účelu – pokračování

	1651–1675		1676–1700		1550–1700	
	částky	%	částky	%	částky	%
Spotřeba						
Obilí	101,52	11,25	30	1,84	408,92	8,20
Sůl	3,54	0,39	0,343	0,02	193,233	3,88
Potraviný	32,33	3,58	16,283	1,00	275,323	5,52
Pohřeb	0,9	0,10	92,189	5,66	131,999	2,65
Různé	0	0,00	12	0,74	28,73	0,58
Celkem (spotřeba)	138,29	15,32	150,815	9,25	1 038,205	20,82
Výroba						
Látky	8,84	0,98	0,429	0,03	46,889	0,94
Práce	202,51	22,44	40,95	2,51	515,54	10,34
Nájmy, prodeje pozemků	79,35	8,79	165,17	10,13	437,07	8,77
Různé	0	0,00	0,7713	0,05	10,3413	0,21
Celkem (výroba)	290,7	32,21	207,3203	12,72	1 009,84	20,25
Smíšené						
Dobytek	107,57	11,92	317	19,45	571,34	11,46
Grunt	338,35	37,49	721,42	44,25	2 060,03	41,32
Různé	27,63	3,06	233,63	14,33	306,29	6,14
Celkem (smíšené)	473,55	52,47	1 272,05	78,03	2 937,66	58,92
S účelem	902,54	39,39	1 630,185	58,83	4 985,705	24,68
Neurčeno	1 388,96	60,61	1 140,67	41,17	15 214,59	75,32
Celkem	2 291,5	100,00	2 770,855	100,00	20 200,3	100,00

kteře ale jinak zůstaly ve stejné výši.⁶⁸⁾ Při bližším pohledu na jednotlivá období jsou mezi oběma vzorky ale patrné rozdíly. K podobnému vývoji jakoby dochází s třicetiletou válkou, kdy je u dašického vzorku patrný nárůst dluhů spojených s držbou usedlosti. Současné jsou zde vyšší spotřební dluhy, které jsou tvořeny hlavně dluhy za potraviny a obilí. Od druhé čtvrtiny 17. století převyšují na rozdíl od předchozích období a v souladu s výsledky pro jihoněmecké panství Württemberg výrobní dluhy nad dluhy směřujícími na spotřebu. Výrobní dluhy byly ale především tvořeny částkami za práci a nájmy pozemků či dobytka – jednalo se tedy o položky, které musely být placeny a kterým se nedalo nějakým způsobem vyhnout. Pro srovnání byly výrobní dluhy na panství Württemberg nejvíce tvořeny položkami za suroviny, pozemky a mzdy. Největší rozdíl je patrný v období 1651–1675, což je ale dáno především jednou vysokou položkou zahrnutou mezi dluhy za práci. Pokud bychom tento dluh jako výjimečně vysoký do výpočtu nezahrnuli, změní se poměr dluhů na spotřebu a na výrobu mírně ve prospěch spotřebních dluhů.⁶⁹⁾

Na větším zastoupení výrobních dluhů měly největší podíl vzrůstající dluhy za práci, a poté také dluhy za nájmy pozemků a dobytka, které ale zůstávaly víceméně konstantně vysoké. Po roce 1626 došlo k výraznému poklesu spotřební části, což se nezměnilo až do konce století. Předtím byla výše spotřebních položek poměrně vysoká, přičemž v letech 1601–1625 jsou zachyceny hlavně vysoké dluhy za obilí a sůl.

Rozmístění pohledávek

Z rozmístění pohledávek dašických sousedů jsem se pokusila zjistit, jak daleko sahaly obchodní kontakty dašických sousedů. Nejčastěji si dlužily osoby z Dašic; odjinud bylo v soupisech dluhů zachyceno 700 osob. Většina pohledávek a dluhů dašických sousedů byla rozmístěna v okruhu do 5 kilometrů od městečka vzdušnou čarou, přičemž dlužníci pocházeli z těchto míst častěji než věřitelé. Dlužníci odjinud byli ze dvou třetin z lokalit do

68) V analýze dluhů je období let 1602–1700 rozděleno na čtyři nesterpně dlouhá období: 1602–1633, 1634–1648, 1649–1686 a 1687–1700. V 1. a 3. období převyšovaly dluhy podle hodnoty (přepočítané podle inflačního indexu) směřující na výrobu spotřební dluhy v poměru přibližně 3,2 a 2,9×. V období třicetileté války se poměr díky poklesu spotřebních dluhů vyrovnal. V posledním období stoupily spotřební a klesly výrobní dluhy; výrobní dluhy byly ale stále vyšší; srov. S. OGILVIE, *Household Debt*, s. 142n.

69) Jednalo se o odměnu neproplacenou vrchností ve výši 171 kop za „služby hoffjägrovské“, jež měla připadnout sirotkům Baltazara Hoffjägera (1656), srov. SOA Zámrs, Vs Pardubice, kn. č. 327, fol. 527r (1656).

5 kilometrů, a to nejvíce z Rovně (63), Komárova (56), Kostěnic (36) a Moravan (26). Věřitelé pocházeli nejčastěji z Rovně (18), Lánů u Dašic (16), Komárova (15) a Prachovic (11). Mezi věřiteli pak byly na rozdíl od skupiny dlužníků ve větší míře zastoupeny osoby z lokalit vzdálených víc než 5 kilometrů. Vůbec nejčastěji zastoupeným bydliskem věřitelů byly Pardubice, odkud jich bylo zachyceno celkem 27. Častěji pocházeli věřitelé také z Chrudimi (14). Pokud se dovídáme druh zboží, za které místní dlužili obyvatelům těchto dvou měst, jednalo se o peníze za sukno. Mezi věřiteli pak častěji než mezi dlužníky nacházíme osoby z míst vzdálených více než 20 kilometrů. Odtud pocházelo vždy po jednom věřiteli, výjimkou byl jeden věřitel ze Solnice, kterému dlužili dva dašičtí sousedé, a tři věřitelé z Poličky. Věřitelé pocházeli i z dalších velmi vzdálených míst jako z Prahy, Rychnova, Miletína, Poličky Ronova, Hlinska či Litomyšle.

Tab. 5: Bydliště dlužníků a věřitelů podle vzdálenosti (vzdušnou čarou)

	Dlužníci	%	věřitelé	%	celkem	%
do 5 km	296	66,82	106	41,25	402	57,43
do 10 km	112	92,10	86	74,71	198	85,72
do 20 km	25	97,74	42	91,05	67	95,29
nad 20 km	5	98,87	18	98,05	23	98,58
neurčeno	5	100,00	5	100,00	10	100,01
Celkem	443	100,00	257	100,00	700	100,00

Dlužníci i věřitelé z jiných míst nejčastěji dlužili za či půjčovali na obilí, přičemž dlužníků bylo 35 a věřitelů 19. Sousedé z Dašic kromě obilí nezaplatili věřitelům odjinud ještě ve větší míře za potraviny (5), sukno (5) a dobytek (7). Dlužníci odjinud dlužili opět kromě obilí více za výrobky (4), a to nejčastěji za obuv, dále za plátno (4) a nezaplacenou práci (5). Kupodivu se navzdory existenci dašického pivovaru mezi dlužníky z jiných míst objevila pouze jedna osoba dlužící za pivo. Zemědělskému charakteru městečka by odpovídalo to, že největší počet dlužníků dašických sousedů dlužil za obilí.

Pouze u přibližně 0,5 % dluhů jako věřitelé figurují Židé. Bohužel jen u dvou položek z patnácti se dovídáme, za co jim dašičtí sousedé dlužili. Jednou šlo o dluh za koření a jednou o neproplacenou práci, kdy Václav Hála nezaplatil přes 28 grošů za službu Židu Mojžíšovi.⁷⁰⁾ Poměrně zajímavé

70) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 338, fol. 245r (1698); kn. č. 336, fol. 532v (1683).

je, že mezi 15 věřiteli se objevuje šest žen. Věřitelé byli asi především ze samotných Dašic, kde se ve 2. polovině 17. století pomalu formovala nej-silnější židovská „obec“ na pardubickém panství. Nejméně tři věřitelé byli z Pardubic; dvakrát to byl Faltýn Žid a jednou David Mojžíš.⁷¹⁾

Dlužníci podle pohlaví a institucionální věřitelé

Mezi dlužníky a věřiteli se nejčastěji objevují muži, přičemž ve skupině dlužníků muži naprosto převažovali. Mezi věřiteli tvořili muži dvě třetiny, právnické osoby necelou pětinu a ženy necelou desetinu. Většinou si mezi sebou dlužili muži; průměrná výše dluhu přitom není nijak velká a jednalo se o částku mírně přesahující 5 kop gr. míšeňských. Druhým nejčastějším věřitelem mužů byly právnické osoby a muži jim dlužili i vyšší průměrné částky. Je zajímavé, že ve vzájemných úvěrových vztazích s ženami muži vystupují v roli dlužníka více než třikrát častěji. Pouze výjimečně jako dlohníci figurovaly právnické osoby. Jako věřitelům jim v naprosté většině dlužili muži. Z analýzy vyplývá, že ženy častěji, než bychom předpokládali, půjčovaly spíše ženám, a právnické osoby zase naopak méně ženám.

Tab. 6: Dlužníci a věřitelé podle pohlaví

Věřitel	Dlužník	Počet položek	%	Částka (kop gr. miš.)	%	Počet s částkou	Průměrný dluh
Muž	Muž	2 026	68,49	10 216,63	50,75	1 905	5,36
Muž	Právnická	8	0,27	245,58	1,22	8	30,70
Muž	Žena	78	2,64	458,89	2,28	71	6,46
Právnická	Muž	513	17,34	6 716,34	33,37	502	13,38
Žena	Muž	255	8,62	1 216,27	6,04	248	4,90
Více osob*)	Muž	53	1,79	1 104,84	5,49	50	22,10
Žena	Žena	20	0,68	105,09	0,52	19	5,53
Právnická	Žena	5	0,17	65,84	0,33	5	13,17
Celkem		2 958	100,00	20 129,48	100,00	2 808	7,17

Pozn.: *) Jednalo se o skupinu věřitelů, u nichž nebylo možné určit pohlaví, či zde byli zastoupeni muži i ženy.

71) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 323, fol. 345r (1619); kn. č. 324, fol. 810v (1626); kn. č. 336, fol. 532v (1683).

Tab. 7: Podíl věřitelů podle pohlaví na dlužích

	1550–1575				1576–1600			
	počty položek	%	sumy	%	prům. dluh	počty	%	sumy
Věřitelé								
Muži	467	82,51	1 623,42	62,59	3,48	523	83,55	1 374,28
Právnícké	38	6,71	363,42	14,01	9,56	56	8,95	552,43
Ženy	50	8,83	117,39	4,53	2,35	45	7,19	106,15
Více osob	11	1,94	489,41	18,87	44,49	2	0,32	7,67
Celkem	566	100,00	2 593,64	100,00	4,58	626	100,00	2 040,53
								100,00
								3,26

	1601–1625				1626–1650			
	počty položek	%	sumy	%	prům. dluh	počty	%	sumy
Věřitelé								
Muži	550	79,94	4 345,16	64,09	7,90	224	64,18	1 728,3
Právnícké	70	10,17	1 865,62	27,52	26,65	89	25,50	1 618,76
Ženy	62	9,01	480,64	7,09	7,75	31	8,88	186,61
Více osob	6	0,87	88,17	1,30	14,70	5	1,43	28,72
Celkem	688	100,00	6 779,59	100,00	9,85	349	100,00	3 562,39
								100,00
								10,21

Tab. 7: Podíl věřitelů podle pohlaví na dlužích – pokračování

	1651–1675				1676–1700			
	počty položek	%	sumy	prům. dluh	počty	%	sumy	prům. dluh
Věřitelé								
Muži	96	45,93	1 044,99	10,89	126	33,78	742,64	5,89
Právnícké	90	43,06	1 119,49	12,44	164	43,97	1 286,07	7,84
Ženy	16	7,66	57,37	3,59	63	16,89	373,2	5,92
Více osob	7	3,35	69,64	9,95	20	5,36	426,24	21,31
Celkem	209	100,00	2 291,49	100,00	373	100,00	2 828,15	7,58

1550–1700				
Věřitelé	počty položek	%	sumy	prům. dluh
Muži	1986	70,65	10 859	5,47
Právnícké	507	18,04	6806	13,42
Ženy	267	9,50	1321	4,95
Více osob	51	1,81	1110	0,00
Celkem	2811	100,00	20 095,8	7,15

Věřitelem největších průměrných dluhů byli muži, jimž dlužily právnické osoby průměrně více než 30 kop. Tento typ úvěrového vztahu se objevil pouze osmkrát a jedná se o příliš malý vzorek. Muži dlužili skupinám osob, u nichž nebylo možné určit pohlaví, průměrně přes 22 kop. Zpravidla se jednalo o dlužné částky, které měly být proplaceny a rozděleny sirotkům bývalého hospodáře. Právnickým osobám dlužili shodně muži i ženy průměrně více než 13 kop. Právnické osoby tak byly věřiteli nejvyšších průměrných položek. Muži i ženy byli věřiteli i dlužníky podobně vysokých průměrných částek kolem 5 kop gr. míšeňských.

Vzhledem k nedostatku hotovosti mohli z půjčování peněz profitovat jednotlivci, ale hlavně některé instituce. Ve skupině institucionálních věřitelů byla nejvíce zastoupena dašická obec a záduší. Dále jako finanční instituce fungovaly také cechy a literátská bratrstva. Lidé dlužili i vrchnosti a státu, přičemž po roce 1560, kdy se stalo pardubické panství komorním, obě instituce poněkud splývají.

Tab. 8: Právnické osoby jako věřitelé

	počet	%
Cechy	81	15,98
Literátská bratrstva	33	6,51
Vrchnost	36	7,10
Stát	27	5,33
Obec	206	40,63
Záduší	124	24,46
Celkem	507	100,00

Pouze u položek, jejichž věřiteli byly právnické osoby, je občas zmíněno, že byla hotovost zapůjčena na úrok. Tyto zprávy se v zápisech sirotčích knih objevují pouze v 90. letech 17. století, kdy je odlišena zapůjčená částka a výše úroku z ní.⁷²⁾ Pokud byl úrok věřiteli požadován, byl pravděpodobně do té doby v zápisech zahrnut do jedné sumy se zapůjčenou hotovostí.

Za co lidé právnickým osobám dlužili, není opět u velké části dluhů možné zjistit. Padesát položek je určeno obecně pouze jako „*dluh postranní*“ či „*dluh uctýný*“, případně „*co se v rejstřích najde*“ nebo „*rest pozůstalý*“. Vrchnost či obec byla věřitelem dluhů za potraviny; nejčastěji dlužníci dlužili

⁷²⁾ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn č. 338, fol. 245r (1698), fol. 249v (1699), fol. 256r (1692), fol. 417r (1697).

dašické obci za sůl (20). Tyto položky se v zápisech objevují hlavně ve 2. polovině 16. století. Častěji jsou zastoupeny také dluhy za obilí (7), za něž sousedé dlužili vrchnosti a obci a které se objevují pouze v 60. až 80. letech 16. století. Některé z těchto dluhů pravděpodobně souvisely s existencí vrchnostenského nájemního mlýna v Dašicích. Častěji se objevily také dluhy za pivo (5), jež dašičtí sousedé odebrali z vrchnostenského pivovaru. Věřitelem byla vždy vrchnost, a pokud je uvedeno, za jak velké množství piva dlužníci dlužili, bylo to od jednoho do čtyř sudů. Největší částku – necelých 15 kop – dlužil roku 1663 Václav Půhonný „dle oučtu“ učiněného se správcem pivovaru Václavem Trochopeusem.⁷³⁾ Velkým zdrojem příjmů byl především pro záduší a v menší míře i obec podle většího počtu doložených dluhů nájem dobytka. V případě záduší je otázkou, zda se jednalo ještě o nájem dobytka, nebo už šlo o poplatek odváděný církvi, kdy už dobytek nebyl ustájen u hospodáře ve chlévě.⁷⁴⁾ Právníkům věřitelům, a to cechům a v menší míře záduším, dlužili sousedé častěji také za vosk (19). Tyto dluhy se objevují nejčastěji ve 40. letech 17. století. Mezi věřiteli nacházíme kromě řeznického cechu také krejčovský, ševcovský, pekařský či tkalcovský. Mimo pohledávek za nezaplacenou kontribuci, jež měla připadnout státu a jež jsou pramenně doloženy především pro druhou polovinu 17. století, měla být velká část dluhů splácena „do sečtení“, do „sumy sirotčů“ či do „sirotčí truhlice“. Tyto položky byly zařazeny do skupiny dluhů, jejichž účel nebyl určen. Ne vždy je přitom zcela jasné, jaká právnícká osoba byla věřitelem, zda to byla vrchnost či obec. Jednalo se o půjčky ze sirotčí pokladny, která byla spravována obcí pod kontrolou vrchnosti.⁷⁵⁾ Na radnici, případně ve vrchnostenské kanceláři byly do sirotčí pokladny odevzdány gruntovní splátky z otcovské usedlosti, jež měly připadnout sirotkům hlavně po dosažení dospělosti, tzn. po vstupu do manželství, a při zakoupení usedlosti. Tyto volné finanční prostředky vrchnost či obec investovala a zřejmě je půjčovala také zájemcům z řad dašických sousedů. Půjčky ze sirotčí pokladny se v zápisech začali více objevovat po roce 1600 až do roku 1675. Zvláště v letech 1626–1675 byly dluhy, které měly být spláceny do sirotčí sumy či „podle sečtení“, dosti velké. Jednalo se o více než 16 % hodnoty všech zachycených dluhů v období 1651–1675 a o necelých 20 % v období 1626–1650.

73) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 336, fol. 260r (1670).

74) B. CHOCHOLÁČ, *Poddání*, s. 309.

75) K sirotčím pokladnám a hospodaření se sirotčími penězi B. CHOCHOLÁČ, *Poddání*, s. 322nn.

Tab. 9: Dluhy splácené do sirotčí pokladny

	počet	suma	% sumy
1550–1575	0	0	0
1576–1600	1	20	1,23
1601–1625	4	457,5	28,20
1626–1650	18	693,55	42,74
1651–1675	11	373,12	22,99
1676–1700	3	78,45	4,83
Celkem	37	1 622,62	100,00

Mezi tyto dluhy by snad mohly být zařazeny také dluhy splácené některými dašickými sousedy, jež měly směřovat na „resty“ některých vrchnostenských úředníků, např. Jana Žehuňského či Václava Voprchy, kteří svoje úřadování na postu sirotčího písaře skončili s rozsáhlým mankem.⁷⁶⁾ Simeon Vrabec tak roku 1655 dlužil do sumy sirotčí „na rest“ vrchnostenského úředníka Jana Žehuňského.⁷⁷⁾ Objevují se také resty správců dašického pivovaru Václava Trochopeuse a Albrechta Frodle, které měly být spláceny do pivovarského důchodu.⁷⁸⁾

Podíl právnických osob na zadlužení dašických sousedů výrazně narostl od 2. čtvrtiny 17. století. Právnícké osoby byly v první čtvrtině 17. století věřiteli více než ¼ hodnoty dluhů, jejich podíl stoupl po roce 1625 na více než 45 % hodnoty dluhů zachycených v tomto období. Situace zůstala stejná až do konce 17. století, přičemž jediným rozdílem bylo, že průměrný dluh, jehož byly právnícké osoby věřiteli, postupně klesal. V poslední čtvrtině 17. století navíc i významně poklesl podíl mužů jako

76) K Václavu Voprchovi srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1519, fol. 141v.

77) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 327, fol. 502r; na rest Jana Žehuňského podobně dlužil roku 1671 také Jiřík Horník 9,5 kopy, srov. *tamtéž*, kn. č. 336, fol. 330r. Jan Žehuňský působil jako sirotčí písař od roku 1654, předtím byl postupně smrkovickým purkrabím, správcem dašického pivovaru a důchodním písařem, srov. *tamtéž*, kn. č. 1518, fol. 134v; o Janu Žehuňském blíže J. SCHWALLER, *Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650–1651*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. (Čechy mezi tradicí a modernizací 1566–1848), Praha 1999, s. 71–93, zde s. 87.

78) „Na rest pana Václava Voprchy do sumy sirotčí“, srov. Vs Pardubice, kn. č. 338, fol. 135r (1691), 157v (1694), 236v (1693), 256r (1692), 283r (1696), 417r (1697); do sumy sirotčí se platilo také na rest pana Jana z Věčín, srov. *tamtéž*, kn. č. 336, fol. 532v (1683); na rest Jana Zvěřiny, srov. *tamtéž*, kn. č. 338, fol. 80r (1689).

věřitelů, kterým dlužníci dlužili pouze přes jednu čtvrtinu hodnoty dluhů zachycených v tomto období oproti téměř polovině v předcházejících obdobích. Částečné vysvětlení role právnických osob ve věřitelské pozici pro období třicetileté leté války může souviset s tím, že zádušní, ale i sirotčí či obecní pokladny některých obcí zaznamenaly největší příjmy v době třicetileté války a po ní, což bylo způsobeno tím, že byly spláceny vejrunkové splátky, jež záduší a obce skoupily v předbělohorském období. V případě záduší to mohlo být také nejistou válečnou situací, která vyvolávala větší potřebu víry, přimknutí se k církvi a tím pádem i ve zvýšení její podpory odkazy.⁷⁹⁾ Podle tohoto vysvětlení měla záduší, ale také obce pravidelný zdroj příjmu, a to ze splácených gruntovních peněz. Připadaly jim také částky z nájmu krav. Tyto příjmy mohly investovat a půjčovat dašickým sousedům. Zároveň k tomu přispívalo i zhoršení finanční situace poddaných, kteří nebyli schopni některé své závazky včas plnit.

Zadluženost usedlostí

To, že jsou v sirotčích knihách zachycena aktiva i pasiva a také cena usedlosti prodávané po smrti jejího majitele, umožňuje sledovat míru zadlužení v době jejího prodeje. Do výpočtu celkové zadluženosti majitelů usedlostí jsou kromě dluhů zahrnuty také „dlužné“ částky za nedodané povinné vybavení hospodářství zejména dobyt看. Spolu s nimi byl v těchto položkách vyčíslen celkový aktuální stav obytných a hospodářských stavení v době prodeje.⁸⁰⁾ Při sledování zadluženosti hospodářů jsem naopak nepočítala se skoupenými gruntovními penězi a dalšími částkami, které mohli dědicové očekávat, např. z odkazů na jiných gruntech či z neproplacených dědických podílů jejich rodičů či jiných příbuzných. Jak jsem již zmínila, dluhy za „svršky“ a špatný hospodářský stav snižovaly kupní cenu usedlosti. Jednalo se o ohodnocení závady na gruntu a nesplnění povinnosti předat majetek s patřičným vybavením a v dobrém stavu. Nešlo tedy v pravém slova smyslu o dluhy, ale stejně jako ony snižovaly tyto položky sumu, která měla být vyplacena dědicům. Při prodeji gruntu se částka odečetla ze závdavku a snižovala vlastně cenu, kterou musel kupec za usedlost zaplatit.

79) B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze*, s. 130.

80) Poškození mohlo dosahovat různé míry, přičemž bylo zmíněno: „*stavení spuštěné*“, srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 327, fol. 80v (1638); „*obilí nezaseté*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 327, fol. 136v (1643); „*stavení po ohni nedostavěné*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 327, fol. 256v (1646); „*stavení spálené*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 327, fol. 276r (1648); „*za stavení všecko do gruntu a podvaly shořelé*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 327, fol. 315r (1650); „*za dům, kterej vystavený není, porážky*“, srov. *tamtéž*, kn. č. 327, fol. 458r (1651); „*stavení zbořené a větším díkem*

Tab. 10: Částky utržené za nepřidané svršky a špatný stav usedlosti

	položek	suma	% sumy	průměrná částka
1550–1575	1	10	0,21	10
1576–1600	5	205,63	4,34	41,1
1601–1625	3	48	1,01	16,0
1626–1650	23	1 653,88	34,91	71,9
1651–1675	25	1 955,72	41,28	78,2
1676–1700	25	864,41	18,25	34,6
Celkem	82	4 737,64	100,00	57,8

Dluhy za nepřidané svršky a špatný stav usedlosti se nejvíce objevovaly v období 1626–1700, přičemž nejvíce jimi byly grunty zatíženy v letech 1626–1675, kdy byla průměrná částka stržená za špatný stav poškozených hospodářství větší než 70 kop. Je zajímavé, že v období 1626–1650, kdy jsem předpokládala největší poškození hospodářství, se tento typ dluhů objevil pouze u 39 % sirotčích převodů. Nejvíce byly ceny usedlosti sníženy o tyto položky a dá se říci, že hospodářství byla v největší míře v nepořádku v období 1651–1675. Usedlosti byly zatíženy největší sumou a vyskytly se u více než 59 % sirotčích usedlostí. V posledním 25letém období 17. století bylo zatíženo 50 % sirotčích usedlostí, ale celková suma a také průměrná částka v tomto období připadající na poškozené usedlosti byla již nižší. Podle těchto pohledávek to vypadá, že byla stále poškozena polovina sirotčích usedlostí, ale již menšími částkami.⁸¹⁾

Tab. 11: Rozmístění dluhů a pohledávek podle držby usedlosti

Dluhy – pohledávky	Celkem	Vlastníci usedlosti	Bez usedlosti
Žádná pasiva, žádná aktiva	75	30	45
Pouze pasiva	198	185	13
Pouze aktiva	35	18	17
Aktiva i pasiva	87	71	16
Celkem	395	304	91

v pivovare JMC dašickém pod pávní pivovarskou spálené“, srov. *tamtéž*, kn. č. 327, fol. 403r (1653), „stavení spuštěné a dílem shnilé“, srov. *tamtéž*, kn. č. 336, fol. 361v (1676); „stavení spuštěný, stodola až do podvaly zbořená“, srov. *tamtéž*, kn. č. 336, fol. 418r (1679).

81) V letech 1626–1650 se tyto částky objevily u 23 prodejších z 59, tzn. u 39 % prodejších; v období 1651–1675 u 25 ze 42, tzn. u 59,5 % prodejších a v období 1676–1700 u 25 z 50 sirotčích prodejších usedlostí, tzn. u 50 % prodejších.

Z porovnání výskytu aktiv a pasiv u majitelů usedlostí a osob, které nehospodařily na gruntu, jsem chtěla zjistit, zda byly dluhy častěji zatíženy osoby, které momentálně nevlastnily žádný nemovitý majetek. Otázkou je, zda byly aktivní pohledávky zachycovány tak často jako pasivní dluhy. Aktivní pohledávky při stanovení výše dědických podílů nehrály žádnou roli. Jejich zachycení ale mohlo dědicům, zejména vdovám, usnadnit jejich vymáhání. Z tabulky vyplývá, že více než pětina zemřelých měla v době úmrtí zároveň dluhy, ale i pohledávky, tzn. měla pasiva i aktiva. Neplatí tedy, že pokud hospodář někomu dlužil, nemohl zároveň někomu půjčit, a naopak. Aktivní pohledávky i pasivní dluhy mělo celkem 87 zemřelých zachycených v sirotčích knihách. Mezi nimi se objevuje větší počet osob vlastnících usedlost. Nejčastěji se mezi zemřelými objevily osoby, u kterých byly zachyceny pouze dluhy. O něco méně jich nemělo dluhy a ani žádná aktiva a nejméně byla zastoupena možnost, že měl zemřelý pouze aktiva. Pouze aktivní pohledávky měl téměř shodný počet majitelů usedlostí a osob, které usedlosti nevlastnily. Mnohem častěji tedy aktiva drželi lidé nevlastnící usedlost. Z části se jednalo o osoby, které byly dříve majiteli usedlosti, prodaly ji a měly k dispozici pravidelný příjem ze splátek či z jednorázového závdavku. Dále se zde objevili lidé, kteří sami nehospodařili na usedlosti, ale mohly jim být pravidelně vypláceny dědické podíly, a samozřejmě i osoby, které byly „výdělečné činné“ a dostávaly mzdu.⁸²⁾

Větší rozdíl je ale patrný ve skupině hospodářů, jejichž usedlosti byly zatíženy pouze pasivy, kde výrazně početně převažují dlužníci s nemovitostí nad těmi bez nemovitosti. Naopak ve skupině zemřelých bez dluhů i aktiv převyšovali početně lidé bez hospodářství. Z tabulky vyplývá, že dluhy byly obecně méně zatíženy právě lidé bez usedlosti. To, že přibližně u poloviny osob bez usedlosti nenacházíme ani dluhy ani pohledávky, vypovídá o jejich ztíženém přístupu k úvěru. Polovina z nich buď sama dlužila, případně někdo dlužil jí. Častěji mezi nimi najdeme lidi, jejichž dědicové mohli očekávat příjem z aktivních pohledávek zemřelého.

Zhoršenému přístupu k úvěru u osob bez usedlostí by mohla odpovídat i míra zadlužení usedlostí podle jejich ceny, kdy byly levnější usedlosti v ceně do 200 kop gr. míšeňských zatíženy v průměru nižšími dluhy. Opět jsem do výpočtu zahrнула i „dluhy“ za nepřidané svršky, ale pro srovnání

82) V dalším studiu bude nutné zaměřit se více na tuto skupinu osob a zjistit, jací lidé byli do této skupiny zahrnuti. Jak jsem již výše zmínila, zcela jistě se jednalo zčásti o podruhy či podruhyně; těch byla minimálně $\frac{1}{3}$. Další skupinou byli výměnkáři či výměnkářky, osamělé osoby, tovaryši, nájemci vrchnostenských podníků. Více než 40 % lidí bez usedlosti tvořily ženy.

jsem uvedla také výpočet bez aktiv a s aktivy. Nebrala jsem ale ohled na to, zda majitelé usedlostí mohli očekávat vyplacení nějakých peněz jinde, např. z odkazů, skoupených peněz či dědických podílů.

Tab. 12: Průměrné zadlužení z ceny usedlosti v %

Cena usedlosti (kopy gr. míš.)	Pouze pasiva	Aktiva i pasiva
≤ 100 kop	19,29	7,30
Nad 100 – 200 kop	19,86	12,55
Nad 200 – 300 kop	27,53	22,74
Nad 300 – 400 kop	31,54	29,12
Nad 400 – 500 kop	29,64	28,19
Nad 750 kop	25,7	24,88

Podle průměrného zadlužení z ceny nemovitosti pro celé sledované období se zdá, že méně zatížené dluhy byly usedlosti v cenových skupinách do 200 kop gr. míš. Více zadluženy byly usedlosti, jejichž cena byla vyšší než 200 kop, a rozdíl není zanedbatelný. Nejvíce zadluženy přitom byly usedlosti v ceně od 300 do 500 kop. Významný je také rozdíl mezi výsledky u gruntů v ceně do 100 kop, kdy průměrné zadlužení vychází výrazně nižší po započítání aktiv do výpočtu. Znamená to, že aktiva byla v této skupině zastoupena ve větší míře než na dražších usedlostech. Důvodem vyšší míry zadlužení větších a dražších usedlostí mohly být větší finanční nároky ze strany vrchnosti a států a nutnost splácet vyšší vejrunkové splátky.

Tab. 13: Počet usedlostí podle podílu zadlužení z ceny usedlosti (pouze pasiva)

Zadlužení z ceny usedlosti	Celkem	1550–1575	1576–1600	1601–1625	1626–1650	1651–1675	1676–1700
Bez dluhů	44	11	7	9	8	6	3
Do 25 %	130	31	30	17	20	10	22
Do 50 %	74	6	6	16	16	12	18
Do 75 %	32	1	1	5	10	8	7
Do 100 %	7	0	1	2	2	1	1
Nad 100 %	3	2	0	1	0	0	0
Celkem	290	51	45	50	56	37	51
Průměrné zadlužení v %		18,74	15,73	28,36	28,47	28,99	28,50

Usedlosti, které neměly žádná pasiva, byly zastoupeny ve všech obdobích, přičemž jejich podíl zůstal téměř neměnný. Častěji se objevily pouze v období 1550–1575 a jejich počet byl nižší v období 1676–1700.

Skupina usedlostí zadlužená do čtvrtiny kupní ceny byla nejpočetnější ve všech obdobích až na léta 1651–1675, kdy byla nejvíce zastoupena skupina usedlostí zadlužených od 25,01 % do 50 %, což je pravděpodobně dáno tím, že mezi dluhy jsem zahrnula i částky, které byly z kupní ceny sráženy z důvodu špatného stavu hospodářství, nedostatečného vybavení usedlosti či poškození budov. V období 1651–1675 je více zastoupena i skupina usedlostí zadlužených od 50,1 do 75 % jejich ceny. V období 1676–1700 byla oproti předchozím dobám silněji zastoupena skupina usedlostí, která byla zadlužena do 25 % jejich ceny. V tomto časovém úseku se již na zadlužení tolik nepodílely částky za nepřidané vybavení usedlostí. Zdá se, že se hospodářství zkonsolidovala, usedlosti byly opravené, byly vybavené základním příslušenstvím, tzn. náradím, dobyt看 apod. Do konce 17. století se ale míra zadlužení dašických usedlostí nevrátila do stejných hodnot, jaké byly na konci 16. století.

Největší dlužníci a věřitelé

Nejzadluženějším hospodářem v Dašicích, který se v sirotčích knihách objevil, byl Pavel Štěbitka.⁸³⁾ Součet jeho dluhů přesáhl 700 kop gr. míšeňských. Zároveň i jemu některé osoby dlužily, jednalo se ale o sumu zcela nepatrnou, která nepřekročila 6 kop. Doplačená usedlost, k níž patřily haltyře „s řekou“, byla po smrti Pavla roku 1571 prodána za 404 kop a jejím kupcem se stal jeden z Pavlových významných věřitelů, a to obec, již dlužil 100 kop.⁸⁴⁾ Dalších přibližně 400 kop dlužil pánům z Pernštejna, 50 kop holické obci, 60 kop Janovi Mlynáři a 97 kop Brachouzkovi z Chrudimě. Kromě značných dluhů jeho dědicové mohli očekávat proplacení spravedlnosti ve výši 275 kop z domu jeho zetě Jana Skutečského a 400 kop vázlo na domě, který koupila obec „*pro udělení z něj domu radního*“.⁸⁵⁾ Hotovost není v soupise pozůstalosti zachycena, zato se tu objevily cennosti, větší množství oblečení, povlečení a peřin a vybavení domácnosti a hospodářství. Celkem 15 krav a dvě jalovice byly pronajaty hospodářům nejen v Dašicích, ale hlavně v nepříliš vzdálených obcích jako v Rovni, Komárově, Holicích, Sezemicích a Kladině, ale také v 17 kilometru vzdálené Bohdanči. Další

83) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 316, fol. 6v (1571), kn. č. 315, fol. 874r.

84) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 281, fol. 252v.

85) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 280, fol. 581r.

dobytek se nacházel také přímo v hospodářství. Pavel Štěbitka vlastnil kromě usedlosti, kterou koupila po jeho smrti obec, ještě další nemovitost. Dluh vrchnosti, tzn. 400 kop dlužných pánům z Pernštejna, měli splácet zeťové Štěbitky, a to manžel dcery Žofie Jan Skutečský a manžel dcery Kateřiny, ředický rychtář Jan Disput. Na umoření dluhu byl roku 1577 prodán za 50 kop dům po Pavlovi Štěbitkovi postavený „na ostrůvku“ Jakubu Kancelskému.⁸⁶⁾ Dalších 275 kop bylo spláceno z domu, který vlastnil Jan Skutečský.⁸⁷⁾ Pavel Štěbitka byl tedy osobou, která sice svým potomkům zanechala obrovské dluhy, ale zároveň i velká aktiva hlavně ve formě nemovitostí a hmotného majetku. Situace dědiců tak nebyla bezvýchodná a dluhy bylo možné postupně umořovat.

Dalším nejvíce zadluženým majitelem usedlosti byl Petr Bečička, který po sobě zanechal pasiva ve výši přesahující 144 kop gr. míšeňských. Jeho usedlost, která byla stejně jako u Štěbitky doplacená, byla roku 1572 prodána novému manželu vdovy Jiříku Vrabcovi za 100 kop. Na rozdíl od Štěbitky se v soupise majetku po Bečičkovi nacházela hotovost ve výši 5,5 kopy, která sice nebyla příliš vysoká, ale jak již bylo zmíněno výše, nebylo to zcela běžnou praxí. Bečička měl kromě dluhů také aktivní pohledávky, rozpůjčováno měl necelých 100 kop, přičemž větší množství jeho pohledávek bylo za obilí.⁸⁸⁾ I když dlužil sumu, která přesahovala výši cenu nemovitosti, ani jeho finanční situace nebyla vzhledem ke značným aktivním pohledávkám a naspořené hotovosti špatná.

Největší zachycená aktiva nashromáždili Vavřinec Staněk a Mikuláš Krupař, u obou se jednalo o částku kolem 400 kop gr. míšeňských. Vavřinec Staněk zemřel kolem roku 1587 a vlastnil usedlost v ceně 200 kop; Mikuláš Krupař zemřel v roce 1613 a vlastnil usedlost za 100 kop. U Mikuláše tak jeho aktiva tvořila 490 % ceny usedlosti a u Vavřince Staňka 200 % ceny usedlosti.⁸⁹⁾

V případě Mikuláše na první pohled zaujme to, že se v jeho pozůstatosti nacházela hotovost přesahující 150 kop gr. míšeňských. Mikuláš byl majitelem doplacené usedlosti; podle sirotčí knihy se jednalo o zahradu, podle purkrechtní knihy šlo o domek na obci. Usedlost byla vybavena dobyt看em – kravami, jalovicemi a volčetem. Největší suma, a to více než 877 kop gr. míšeňských, byla uložena v obrovském množství obilí

86) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 282, fol. 137v.

87) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 280, fol. 581r.

88) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 316, fol. 133r (1572).

89) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 364r (1586); kn. č. 322, fol. 475v (1612).

(proso, pšenice, žito, ječmen a jáhly) přesahujícím 590 korců.⁹⁰⁾ Otázkou je, kde mohl mít toto obilí uskladněné. Pěti Mikulášovým dědicům mělo připadnout celkem 1550 kop 47 gr. Pokud se blíže podíváme na místní původ jeho 63 dlužníků zaznamenaných po jeho úmrtí, bylo jich pouze devět přímo z Dašic a zbývající překvapivě vysoké množství odjinud. Sedm jich pobývalo v dašické rychtě (Kostěnice, Komárov, Prachovice), po jednom bylo z Pardubic, Platěnic, Chvojence, Chvojna, Koloděj, Bělečka; po dvou z Časů, po třech z Ředic, Ostřetína a Bořic, po čtyřech z Litětín, po pěti z Holic, po devíti z Rovně a po 12 z Moravan. Jednalo se tedy o nepříliš vzdálené lokality, které se nacházely v nejúrodnější části panství, a je možné, že se tito dlužníci u Mikuláše zadlužili kvůli nákupu osiva.

Mikuláši Krupařovi dlužili nejčastěji drobnější částky.⁹¹⁾ Bohužel ani u jedné položky nezjistíme, zda se jednalo o půjčky hotovosti, či šlo o zboží nebo naturálie prodané na dluh. Zajímavé je, že v deseti případech dlužníci dluhu „odporovali“. Otázkou je, zda nesouhlasili s uvedenou výší pohledávky či vůbec s uvedením na seznamu dlužníků, neboť se mohlo jednat o dluhy, které byly již v té době zaplacené. Sporná tak zůstávala suma kolem 50 kop, která nebyla nakonec započítána do definitivní sumy pohledávek. Mikuláš Krupař se objevuje jako věřitel i v dalších zápisech z dřívějších let a jeho „úvěrová“ činnost byla dlouhodobějšího charakteru. Vzhledem k velkým zásobám obilí, které bylo na usedlosti v době jeho smrti k dispozici, stejně jako k velkému množství hotovosti, resp. to, že zde vůbec nějaká hotovost byla, mohl snad Mikuláš Krupař spekulativně obchodovat s obilím a využívat pohyb cen, kdy mohl levně nakoupit a počkat si na nárůst ceny a prodávat výhodně na dluh. S tím mohlo souviset i větší množství sporných sum.⁹²⁾

Dalším usedlým, který nashromáždil značná aktiva, byl Vavřinec Staněk. V době úmrtí vlastnil nedopladený statek, který byl roku 1586 prodán

90) Český korec měl objem 93,587 litrů, srov. G. HOFMANN, *Metrologická příručka*, s. 65. Jednalo se o 320 korců prosa po 1,5 kopách, 140 korců pšenice po 1,5 kopách, 80 kop žita po 1 kopě 20 gr., 46 korců ječmene po 1 kopě 10 gr. a 9,5 korců jáhel po 2 kopách 50 gr., srov. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 322, fol. 475v.

91) Částky do 5 kop se objevily 36krát; od 5 do 10 kop 14krát; od 10 do 20 kop 6krát a nad 20 kop 7krát.

92) Srov. Roman DOUŠEK, *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694–1761). Vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*, Brno 2009, s. 130nn.

novému manželu vdovy za 200 kop gr. míš.⁹³⁾ Vavřinec byl věřitelem pohledávek v celkové výši 441 kop; zároveň měl ale i určité dluhy, a to necelých 40 kop. U naprosté většiny pohledávek se nedovíáme, čeho se týkaly. Častěji se jednalo opět o dluhy za obilí (9) a také máslo (3), přičemž naprostá většina dluhů nepřesáhla 5 kop. Na dlužnících Vavřince je zajímavé, že ze $\frac{2}{3}$ pocházeli odjinud.⁹⁴⁾ Vavřinec Staněk mohl pravděpodobně provozovat hospodu nebo být nějakým způsobem zainteresován na chodu pivovaru. Tomu by snad mohlo nasvědčovat to, že si vdova Markyta vzala Beneše Sládka, resp. Budku.

Oba jmenovaní v době úmrtí nevlastnili nejdražší hospodářství, ale seděli na usedlostech v ceně do 200 kop gr. míšeňských, které bývaly zatíženy obecně menšími dluhy. V aktivních pohledávkách jim vážily značné sumy, které mohly třeba později investovat do zakoupení usedlosti ve vyšší cenové skupině. Je zřejmé, že cena vlastněné usedlosti nebyla ukazatelem zámožnosti jejího majitele a i na levnějších usedlostech mohly sedět osoby disponující značným majetkem.

Osoby mající značná aktiva nacházíme i mezi obyvateli, jež aktuálně nedržely žádnou usedlost. Adam Písař, jehož pozůstalost byla sepsána roku 1605, měl u svých sousedů a dalších osob rozpůjčováno přes 300 kop gr. míšeňských. Dalších 100 kop mu mělo být vyplaceno Václavem Peskou, jemuž krátce před tím prodal svou usedlost za 300 kop. Adam disponoval také hotovostí a dalším majetkem, který ve své závěti odkazoval různým osobám. Kromě bratra, jenž pobýval mimo panství, neměl žádné děti, manželku ani další sourozence, což byl asi také důvod prodeje usedlosti „*střejci neb příteli*“ Václavu Peskovi.⁹⁵⁾

Značnými aktivy disponovala také podruhyň Salomena Kašová, která měla roku 1623 rozpůjčováno hlavně u dašických sousedů přes 148 kop gr. míšeňských. Salomena se zmiňovala o svém předchozím manželovi knězi Martinovi, takže se jednalo o vdovu. Ve svém kšaftu odkazovala svým příbuzným a přátelům poměrně značný majetek sestávající z dobytka, oblečení a nádobí.⁹⁶⁾

* * *

93) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 320, fol. 364r; kn. č. 282, fol. 947r.

94) Odjinud bylo 108 dlužníků (20 jich bylo z dašické rychty), přímo z Dašic pocházelo 53 dlužníků. 140 dluhů bylo do 5 kop, 15 do 20 kop a 5 nad 20 kop.

95) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 286, fol. 79r; kn. č. 321, fol. 832v.

96) SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 324, fol. 96r (1623).

Ze sirotčích knih bylo pro léta 1550–1700 vyexcerpováno 2964 pohledávek zemřelých hospodářů a dalších osob z Dašic. Zachycená aktiva a pasiva tvoří pouze část toho, co bylo rozpůjčováno mezi obyvateli městečka už jen z toho důvodu, že v sirotčích knihách je zachycena pouze asi polovina usedlého obyvatelstva. Zachycení pasiv bylo předpokladem správného rozdělení majetku, neboť dluhy váznoucí na usedlosti snižovaly podíly, které měly připadnout dědicům.

Nejčastěji šlo o poměrně malé dlužné částky; u více než 70 % pohledávek, u kterých byla výše dluhu uvedena, se jednalo o sumy do 5 kop grošů míšeňských. Vzájemné pohledávky se nejčastěji navzájem vyrušily a v penězích se poté uhradil pouze zůstatek. Poměrně běžně se také setkáváme s postoupením, odkázáním či odprodejem pohledávky jiné osobě. Dlužníci mohli své dluhy také postupně umořovat prací či nějakou protislužbou.

Na základě dluhů, u kterých byl jasný účel ($\frac{1}{3}$ položek), za jakým vznikly, jsem se snažila odpovědět na otázku, zda se lidé zadlužili především v souvislosti se spotřebou nebo s výrobou. Podíl obou skupin byl pro celé sledované období téměř shodný, a to kolem 20 %. Zbývajících 60 % hodnoty dluhů tvořily smíšené dluhy, mezi nimiž byly nejvíce zastoupeny pohledávky vzniklé v souvislosti s držbou usedlosti a pohledávky za dobytek. Ve skupině související se spotřebou šlo nejčastěji o částky za potraviny, obilí a sůl. V menší míře se vyskytují řemeslné výrobky a další předměty. Ve výrobní skupině se častěji objevily pohledávky za nezaplacenou práci.

Nejčastěji si dlužily osoby z Dašic; lidé odjinud tvořili asi jen 12 % dlužníků a věřitelů. Většina pohledávek a dluhů dašických sousedů byla rozmístěna v okruhu do 5 kilometrů od městečka vzdušnou čarou, přičemž dlužníci pocházeli z těchto míst častěji než věřitelé. Nejčastěji zastoupeným bydlištěm věřitelů byly Pardubice a poté Chrudim, kam dašičtí sousedé dlužili nejvíce za sukno. Dlužníci i věřitelé z jiných míst nejčastěji dlužili či půjčovali za obilí, což by odpovídalo zemědělskému charakteru městečka.

Mezi dlužníky a věřiteli se nejčastěji objevili muži, přičemž ve skupině dlužníků naprosto převažovali. Mezi věřiteli tvořili muži $\frac{2}{3}$, právnické osoby necelou pětinu a ženy necelou desetinu. Ženy častěji půjčovaly spíše ženám, právnické osoby zase naopak ženám méně. Ve skupině institucionálních věřitelů byla nejvíce zastoupena dašická obec a záduší. Podíl právnických osob na zadlužení dašických sousedů výrazně narostl od 2. čtvrtiny 17. století. Situace zůstala stejná až do konce 17. století, přičemž jediným rozdílem bylo, že průměrný dluh, jehož byly právnické osoby věřiteli, postupně klesal. Částečné vysvětlení role právnických osob ve věřitelské pozici pro období třicetileté války může souviset s tím, že

zádušní, ale i sirotčí či obecní pokladny některých obcí zaznamenaly největší příjmy v době třicetileté války a po ní, což bylo způsobeno splácením vejrunkových splátek, jež záduší a obce skoupily v předbělohorském období.

To, že jsou v sirotčích knihách zachycena aktiva i pasiva a také cena usedlosti prodávané po smrti jejího majitele, umožňuje sledovat míru zadlužení v době jejího prodeje. Do výpočtu celkové zadluženosti majitelů usedlostí jsou kromě dluhů zahrnuty také „dlužné“ částky za nedodané povinné vybavení hospodářství a celkový aktuální stav obytných a hospodářských stavení v době prodeje. Pohledávky i dluhy měla více než $\frac{1}{5}$ zemřelých; o něco méně jich nemělo dluhy a ani žádná aktiva a nejméně byla zastoupena možnost, že měl zemřelý pouze aktiva. Neplatí, že pokud člověk někomu dlužil, nemohl zároveň někomu půjčit. Nejčastěji se mezi zemřelými objevily osoby, u nichž byly zachyceny pouze dluhy. Mnohem častěji aktiva drželi lidé nevlastníci usedlost. To, že přibližně u poloviny osob bez usedlosti nenacházíme ani dluhy ani pohledávky, vypovídá o jejich ztíženém přístupu k úvěru. Zhoršenému přístupu k úvěru u osob bez usedlostí by mohla odpovídat i míra zadlužení usedlostí podle jejich ceny, kdy byly levnější usedlosti v ceně do 200 kop gr. míšeňských zatíženy v průměru nižšími dluhy. Nejvíce zadluženy přitom byly usedlosti v ceně od 300 do 500 kop. Důvodem vyšší míry zadlužení větších a dražších usedlostí mohly být větší finanční nároky ze strany vrchnosti a států a nutnost splácet vyšší vejrunkové splátky.

185^a
 Niesiećko Daszycze
 Grotocz, katuba stanka ginał Drzećki
 zdubię żony, Diwisi i matczynego gmozo,
 Dorottha 1040. Krosłana Drogzela

Žižulj, v zabradie nezavlačen,

Chorujícími žiáky zveřejnil

Dołyn, 14 lipca 1889r.

Wieder Erwählung des Königs Friedrichs 1799

1045. 1046. & 1049. no 3/12

Cochlosiphium, n. m. g. Radcliff & Feltz. Alouatta barkeri -
 (C) 100 ft 100 ft 100 ft

Lawson, Theodore Nelson

Възвѣщеніи въ свѣтъ и въ славу
и въ чинъ величій и въ чинъ величій

James, William, John, & Charles

2. Godt nede Lyde Nigijz iudal

L. albida Wagneriana Jacq. Prateri Zellerii Rod.

In dem Jahre Friedrichs Mangelgeld zu geben zu m.
Seine erdliche Erblichkeit zu vererben -

Druck. Fabrik Gadenby Esplanade 1842.

Ukázka zápisu ze sirotčí knihy SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice,
kn. č. 327, fol. 242r.

HOUSEHOLD DEBT IN DAŠICE, 1550–1700

The article deals with debts and claims which were written in the orphan books after the death of farmers and other people. Recognition of assets and liabilities was a prerequisite for the proper division of property among heirs. The debts secured by property reduced the amount intended to heirs. For the town of Dašice, 2 964 items were excerpted for the years 1550–1700; 70 % of them were relatively small debts, not exceeding the amount of 5 threescores of Meissen groschen.

The author tries to distinguish the loans according to their purpose. She attempts to answer the question of whether the debt is connected with the consumption or production. The share of these two groups was almost identical over the entire period (20 %). The largest portion (60 %) included „mixed debts“ among which the items incurred in connection with the holding of a homestead and the claims for cattle. The group associated with the consumption mainly contained amounts for food, grains and salt. To a lesser extent, there were also crafts and other items. The „production group“ included mostly claims for unpaid work.

The author examines the structure of debtors and creditors by gender and place of residence. Most often, those were the inhabitants of Dašice, outsiders accounted for only about 12 % of debtors and creditors. Most of the claims and debts of the Dašice neighbours were deployed within a radius of five kilometres from the town; this was especially true for the debtors. Most commonly, among the debtors and creditors there were men, who, moreover, dominated among debtors. The share of men among the creditors was $\frac{2}{3}$, less than a fifth belonged to corporations and women represented less than a tenth. Women tended to lend to women and legal entities, in turn, provided loans to women less often.

The author tries to explain the causes of the increase of the share of legal entities, in particular church and community from the second quarter of the 17th century. The strengthening their role in creditor position may be related to the fact that memorial church, orphans or municipal budgets in some villages had the biggest incomes in the period of Thirty Years War and after, when the regural repayment, which churches and municipalities had purchased in the period before the Battle of White Mountain.

The paper also deals with the level of indebtedness of the homestead at the time of sale. This allows to compare debts and prices of homesteads. The author reflects the different incidence of liabilities and assets of the owners and people without homestead, which reports on difficult

credit access for those without homestead. An impaired access to credit could match the rate of indebtedness of the homesteads according to their prices. The cheaper homesteads worth up to 200 threescores of Meissen groschen were burdened by lower average debt. Due to more financial claims on the part of landlord and state, and need to pay higher installments, the larger and more expensive homesteads had higher debt ratio. The final section of the article is devoted to personalities of the biggest debtors and creditors.

